

YEMEN VALİSİ AHMED MUHTAR PAŞA DÖNEMİ VE YEMEN'DE OSMANLI İDARESİ (1868-1909)

Durmuş AKALIN*

Kamuran ŞİMŞEK**

Öz

Arap Yarımadası'nın güneyinde yer alan Yemen, Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil olduğu andan itibaren son derece önem atfedilen topraklardan biri olmuştur. Osmanlı hâkimiyeti ilk olarak Yavuz Sultan Selim zamanında başlamışsa da asıl topraklara dâhil edilmiş Hadım Süleyman Paşa ile dir. Ne var ki bir süre devam eden hâkimiyetin ardından bölgeden çekilen Osmanlı idaresi, 1849'da Kıbrıslı Muavin Tevfik Paşa ile tekrar başlamıştır. 19. yüzyılın ortalarında Mısır ve Hicaz'dan toplanan kuvvetlerle girişilen bu operasyon sonuçsuz kalınca, Ahmed Muhtar Paşa'nın valiliğine kadar bölgede bir asayiş tesis edilememiştir. Yemen'de idarenin tesisini güçleştiren başlıca hadise sık sık yaşanan isyanlar olmuştur. Yemen'in bu karışık döneminde, İngilizler Aden'e yerleşmişler ve Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte nüfuzlarını daha da arttırmışlardır. Bir süre sonra sadece İngilizler değil, başka büyük güçler de Kızıldeniz etrafına yerleşmeye başlamışlardır. Ancak Ahmed Muhtar Paşa, Yemen'de görev yaptığı süre içinde büyük bir askeri harekâta girişmiştir. Başarılı olan bu harekâtın neticesinde Ahmed Muhtar Paşa, mülki ve askeri alanda yeni bir teşkilatlanmaya teşebbüs etmiştir. Bu çalışmada Yemen'in önemi ve Ahmed Muhtar Paşa'nın valiliği üzerinde durulacaktır. Böylece bölgede girişilen faaliyetler ve Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki varlığıyla ilgili bilgi birikimine bir zenginlik kazandırılması düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti, Yemen, Kızıldeniz, San'a.

THE GOVERNORATE OF YEMEN OF AHMED MUHTAR PASHA AND THE ESTABLISHMENT OF THE OTTOMAN ADMINISTRATION IN YEMEN (1868-1909)

Abstract

The Yemen, located in the south of Arabian Peninsula, was one of the most important attributed to soil since Yemen was included in the Ottoman state borders. Even if the Ottoman Administration firstly started during the time of Sultan Selim, the real domination began with Hadım Suleyman Pasha. The Ottoman Administration, which withdrew from the region after the dominance continued for a while, reopen with Vice Tevfik Pasha in 1849. When this

* Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(dakalin@pau.edu.tr).

** Arş. Gör. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(ksimsek@pau.edu.tr).

operation, attempted with forces collected from the Egypt and Hijaz, was inconclusive, an order could not be established in the region until the governor of Ahmet Muhtar Pasha. The main event that complicated the facility of administration was often experienced rebellions. In this complicated period of Yemen, after the British got permission to established coal yard in Aden, they settled in Aden and with the opening of Suez Canal, they further increased the population. After a while, not only British but also other great powers began to settle around the Red Sea. However, Ahmet Muhtar Pasha, with the appointed by the governor, had embarked on a major military operation. As a successful result of this movement, Ahmet Muhtar Pasha had attempted on a new organization in military and civilian field. In this study, it will mention on the importance of Yemen and the governorship of Ahmet Muhtar Pasha. Therefore, it will contribute to accumulation of knowledge about the existence of Ottoman Empire in Yemen and the activities in this region.

Keywords: Ahmed Muhtar Pasha, Ottoman Empire, Yemen, Red Sea, San'a.

Giriş

Yemen, Arap Yarımadası'nın güney-batı köşesini içine alan bölgededir. Batıdan Kızıldeniz'e, güneyden Aden Körfezi'ne bakan Yemen, coğrafi olarak bu iki denizi birbirine bağlayan dar ve stratejik boğaza hâkim durumdadır. Doğusunda Hadramut, kuzeyinde ise Asir bölgesi bulunur.¹ 1517'de Mısır'ın alınmasından sonra Yemen, Osmanlı idaresi altına girdi.² Osmanlılar Mısır'ın alınmasıyla aynı zamanda hem Hicaz'ı³ hem de Kızıldeniz çevresindeki bölgeleri idareleri altına almaya başladılar.⁴ Osmanlı Devleti'nin Mısır ve Suriye'yi topraklarına katması, Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz'deki dengeleri değiştirdi. Bölgedeki başat güç olan Osmanlı Devleti, güney sınırlarını 18. yüzyılın sonuna kadar güvenlik altına aldı.⁵ Mısır Osmanlı idaresine geçtiğinde Yemen'de siyasi birlik yoktu. Çerkez beyleri ile Tahiri hanedanına mensup melikler ve Zeydiler birbirleriyle saltanat mücadelesindeydiler.⁶ Ancak, Mısır alındıktan sonra Yemen'de bulunan Memlûk askerleri Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler. Böylece Yavuz Sultan Selim zamanında Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti fiilen başlamış oldu.⁷ Osmanlı Devleti'nin Yemen'e girerken amacı, Avrupa'nın askeri

- 1 İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 27.
- 2 Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015a, s. 15.
- 3 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s. 6.
- 4 Durmuş Akalın, "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa (1848-1851)", *Mediterranean Journal of Humanities*, V/1, 2015b, s. 18.
- 5 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.
- 6 Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi*, Cilt 1, TTK Basımevi, Ankara, 2003, s. LXXVI.
- 7 İhsan Süreyya Sırma, a.g.e., s. 48-51; Durmuş Akalın, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 56, 2014a, s. 236.

girişimlerine karşı bölgedeki kutsal toprakları, Kızıldeniz'i ve Hint Okyanusu'nu korumak, Yemen'de bulunan derebeylik sistemine dayalı oluşumları ortadan kaldırmaktı.⁸ Yemen'in alınmasıyla birlikte, Maskat, Hadramut, Aden, Mukalla ve Kızıldeniz boyunca bütün Afrika sahilleri Osmanlı kontrolüne girdi.⁹ Osmanlı Devleti, diğer taraftan karadan Nubya, Habeşistan, Zengibar gibi ülkelerle, denizden ise Hindistan ile doğrudan doğruya temasa geçti.¹⁰ Yemen'de düzenin sağlanması ile Kızıldeniz'in Afrika sahillerindeki Musavva ve Sevakin'in Osmanlı Devleti'ne bağlanması konusundaki çalışmalar bir arada yürütüldü.¹¹ Bu kazanımlar gerçekleşirken Osmanlı Devleti açısından temel gaye, İslam kültürünü yok olmaktan korumaktı.¹² Çünkü özellikle Portekizliler başta olmak üzere bölgeyi tehdit eden güçler büyük risk oluşturmaktaydı. Daha 1517'den itibaren Portekizliler Cidde'ye saldırmış, Selman Reis komutasındaki bir filo ise Kutsal Toprakları korumuştur.¹³ Portekiz, zenginliklerinden yararlanmak için Doğu'nun stratejik noktalarına egemen olmaya yönelmişti. Portekiz'in ele geçirmek istediği yerlerin başında Hindistan ve Yemen kıyıları geliyordu.¹⁴

Hadım Süleyman Paşa, 25 Ekim 1536'da ikinci defa Mısır'a beylerbeyi olunca Süveyş Tersanesi'nde Cenovalı inşaat mühendisleri nezaretinde yapılmış olan 74 gemiden ibaret bir donanma, Hindistan'a Gücerat yönünde denize açıldı. 22 Haziran 1538'de hareket eden donanmada kale dövmek için büyük toplar vardı. Hadım Süleyman Paşa emrindeki donanma sırasıyla Korondil, Tur ve Cidde'ye uğradıktan sonra Yemen sahilindeki Zebid Limanı kuzeyinde bulunan Kamaran Adası'na, oradan da Babü'l Mendeb Boğazı'nı geçmek suretiyle Aden Limanı önlerine geldi. Aden şehri çok kolay bir şekilde ele geçti. Behram Bey adlı şahıs Aden'e sancak beyi tayin edildi ve¹⁵ o sırada şehre hâkim olan Amir bin Davud'un elinden Aden alındı.¹⁶ Ancak Osmanlı Devleti'nin Yemen'de kurduğu hâkimiyet IV. Murad zamanında sarsıldı. Yemen'de El Kasım ve oğlu Muhammed döneminde başlayan isyanlar, Osmanlı Devleti'nin çekilmesine sebep oldu. Böylece 1630'lu yıllarda Yemen'de tesis edilen Osmanlı otoritesi ortadan kalktı. Bölgede kontrol Zeydi İmamlara ve yerli kabilelere geçti.¹⁷

Uzun bir süre Kızıldeniz ve Arap Yarımadası'nda devam eden Osmanlı hâkimiyeti 19. yüzyıla girerken ciddi bir sarsıntı geçirdi. Bu durum uluslararası

8 Remzia Abbas Al Eryani, "Türkiye-Yemen İlişkileri: Kazanımlar ve İşbirliğiyle Dolu Bir Yürüyüş", *Birinci Türkiye-Yemen Forumu*, Editörler: Hasan Kanbolat, Veysel Ayhan, Oytun Orhan, İstanbul, 2010, s. 30.

9 Hulusi Yavuz, *a.g.e.*, s. LXXIX.

10 Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 2.

11 Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, 2015a, s. 56.

12 Remzia Abbas Al Eryani, *a.g.m.*, s. 30.

13 Salih Özbaran, *Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 45.

14 İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 41.

15 Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 16-17; Hulusi Yavuz, *a.g.e.*, s. LXXXV.

16 Durmuş Akalın, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014b, s. 359.

17 Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2014b, s. 360.

alandaki hareketli bir dönemin kapısını araladı. 1798’de Napoleon Bonapart’ın Mısır’a çıkması, İngiltere’yi Hindistan yolunu güvenceye almak üzerine bir dizi tedbir almaya itti. Çünkü Fransa’nın Mısır’ı işgali, Osmanlı Devleti’nde çok etkisi yarattı. Fransa’nın asıl amacı, Hindistan yolu üzerinde bir engel oluşturup İngiltere’nin hayat bağlarını koparmaktı.¹⁸ Fransızlara karşı tedbir amacıyla İngiltere ise 1799’da Babü’l Mendeb Boğazı’nda yer alan Perim Adası’nı işgal etti ve yerli kabilelerle dostluk tesisine yöneldi.¹⁹ Ancak bölgedeki asıl stratejik nokta Aden’dir. İngiltere, Kaptan Stafford Bettesworth Haines’in komutasında Aden Körfezi ve Sokotra Adası’nda 1832-1837 arasında birçok keşif gezisine destek oldu. Kaptan Haines bu gezileri sırasında yerli kabilelerden arazi satın almak için teşebbüslerde bulundu. Bu sırada Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın kuvvetlerinin Aden’e çok yaklaşmış olması İngilizleri tedirgin ediyordu.²⁰ Haines, 1838’de Aden’de hâkim güç olan Sultan Muhsin ile Aden’de yerleşebilecekleri bir alan üzerinde anlaşmak üzere girişimlerde bulundu. Sultan Muhsin’le kesin olarak anlaşamayan İngilizler, Aden’i işgal etmeye karar verdiler. 19 Ocak 1839’da *East India Company*’ye bağlı İngiliz kuvvetlerinin Aden’i ele geçirmeleri sonucunda Sultan Muhsin, Aden’i terk etmek zorunda kaldı.²¹

İngiltere’nin Aden’i ele geçirmesinde Mısır’da etkin bir güç haline gelen ve Kızıldeniz’de kontrolü eline alan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, son derece etkili oldu. Paşa, 1834’te Moha’yı ele geçirmişti.²² Giderek artan gücüyle, 1837’de Yemen’in Kızıldeniz sahillerinde oldukça geniş bir alana hâkim oldu. Bu arada Ebu Ariş Şeyhi Şerif Hüseyin bölgede etkinliğini arttırmak için kendisiyle işbirliği yaptı.²³ Mehmed Ali Paşa Mısır’da güçlü bir idare kurduktan sonra hem Suriye’ye hem de Afrika’nın güneyine doğru yayılma faaliyetlerine hız verdi. 1820’li yıllarda Mısırlı yerlileri de askere almaya başlayarak ordudaki asker sayısını arttırdı. Tarımdaki yeniliklerle verimin artması ve fetihler yoluyla sınırların genişlemesi sebebiyle Mısır’ın nüfus yapısında büyük bir artış oldu. Bundan da istifade eden Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1830’lu yılların başında Mısır ordusunu 100.000 kişilik bir silahlı kuvvet haline getirdi.²⁴ Bu durum haliyle İngiltere’nin istemediği bir gelişmeydi ve 1839’da işgali tetikleyen en önemli unsur Mısır kuvvetlerinin Yemen’e yerleşmeye başlaması olarak görünüyordu.

İngiltere’nin Yemen üzerinde nüfuzunu arttırması Fransa tarafından pek hoş karşılanmadı. Çok geçmeden de Yemen, İngiltere ve Fransa arasında bir rekabet sahasına dönüştü. Bölgede söz sahibi olan İngiltere, 1839’da Aden’i

18 Süleyman Kızıltoprak, *a.g.e.*, s. 5.

19 İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 57; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2014b, s. 361; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2014a, s. 242.

20 İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 59; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2014b, s. 365-366.

21 Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2014b, s. 367-368; Durmuş Akalın, “Kuzey Yemen’de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)”, *Belgi*, Sayı 7/1, 2014c, s. 884.

22 Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2014c, s. 884.

23 İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 51-53; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2015b, s. 19.

24 Süleyman Kızıltoprak, *a.g.e.*, s. 9.

ve Perim Adası’nı ikinci defa 1857’de ele geçirdi.²⁵ Buna karşılık Fransa, Babü’l Mendeb Boğazı’na hâkim Şeyh Said adlı stratejik bölgeyi 1840’ta kömür deposu yapmak gerekmesiyle bir müddet işgal etti.²⁶ İş bununla kalmayarak 1868’de birkaç Fransız müteşebbis, Şeyh Said adlı araziye Moha civarında meskûn Hakem kabilesine bağlı Ali Sabit’ten almak için teşebbüslerde bulundu. Osmanlı Devleti de bu teşebbüse karşı bir dizi tedbir almak durumunda kaldı.²⁷ Tedbirler işe yaradı ve Fransa istediği sonucu elde edemedi. Buna rağmen Ahmed Muhtar Paşa’nın Yemen valiliği sırasında da Fransızların Yemen sahillerine yerleşme isteği ısrarla devam etti.²⁸

Aden ve çevresinin her geçen gün değer kazandığını ve ortaya çıkabilecek uluslararası rekabeti öngören Osmanlı Devleti bir dizi askeri tedbiri devreye soktu. Bu kapsamda daha Fransız ve İtalyan isteklerinin henüz şekillenmediği bir evrede, Kıbrıslı Muavin Tevfik Paşa ile Yemen üzerinde idareyi yeniden tesis etmeye girişti.²⁹ Yemen’in ikinci kez Osmanlılar tarafından alınışına kadar geçen süre bir fetret devri sayılırdı. Bu devrede Yemen halkı arasında sürekli iç savaşlar olmuş ve binlerce kişi öldürülmüştü. Bu tarihlerde idare görünüşte San’a’da oturan İmam’da görülüyorsa da San’a dışındaki Yemenlilerin birçoğu ayrı ayrı liderler peşinde gidiyor ve tam bir karışıklık hüküm sürüyordu.³⁰ Yemen’deki tehlikeyi fark eden Padişah Abdülmecid, buraya Kıbrıslı Muavin Tevfik Paşa idaresinde 3.000 kişilik bir kuvvet gönderdi.³¹ 19 Nisan 1849’da Kıbrıslı Muavin Tevfik Paşa Hudeyde’ye vardı. Bu kuvvetlerin gelmesiyle Şerif Hüseyin Tihame bölgesinden ayrılarak Ebu Ariş’e çekildi.³² Ancak sefer tam anlamıyla başarıya ulaşamadı ve Yemen’de kargaşa devam etti. Zaman içinde Portekizlilerin³³ sonra Fransızların, İngilizlerin, Hollandalıların, Amerikalıların ve Almanların Yemen’i kendi etki alanlarına almaya çalışması Osmanlı Devleti’nin Yemen politikasını derinden etkilemiştir.³⁴ Yemen üzerindeki mücadeleyi kaygıyla izleyen Osmanlı Devleti, 1872’ye kadar devam eden bir mücadelenin içinde kalmıştır.³⁵

Osmanlı Devleti’nin Kızıldeniz’deki otoritesini yeniden tesis etmeye çalıştığı sırada Süveyş Kanalı’yla ilgili teşebbüsler gündeme gelmeye başladı. Kanal tasavvuruyla Kızıldeniz ve Aden Körfezi’nin önemi daha da arttı. Başlangıçta yapımı engellemeye çalışan İngilizler bunda başarılı olamayınca Hindistan’a giden güzergâh üzerindeki stratejik noktaları ele geçirmeye

25 Durmuş Akalın, “Yemen’de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı Fransız Rekabeti (1868-1912)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 2015c, s. 5.

26 Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2015c, s. 6.

27 İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 72; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2015c, s. 7-8.

28 Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2015c, s. 16-18.

29 Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, 2015a, s. 44.

30 İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 51.

31 Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2015b, s. 19.

32 Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2014c, s. 885; İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 53.

33 Salih Özbaran, *a.g.e.*, s. 46-51.

34 İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 73.

35 Veysel Ayhan, “Geçmişten Bugüne Türkiye-Yemen İlişkileri”, *Birinci Türkiye-Yemen Forumu*, Editörler: Hasan Kanbolat, Veysel Ayhan, Oytun Orhan, İstanbul, 2010, s. 25-26.

başladılar.³⁶ Kanalin açılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, Yemen'deki gelişmeleri daha yakından izlemeye başladı. Açılıştan hemen sonra 1870'te Asir Emiri Muhammed bin Ayz'ın liderliğinde büyük bir isyan çıktı. İsyanı bastırmak amacıyla Redif Paşa komutasındaki "Fırka-i İhtiyatiye" Yemen'e gönderildi. Redif Paşa'nın hastalanmasından sonra komutanlığına Ahmed Muhtar Paşa'nın tayin edildiği bu fırka, 2 yıl içinde Yemen'de büyük bir askeri başarı gerçekleştirdi. Harekât sonunda Yemen'de hem mülki hem de askeri alanda yeni bir teşkilatlanmaya gidildi. Yemen Valisi ve 7. Ordu Komutanı olarak Ahmed Muhtar Paşa marifetiyle gerçekleştirilen bu yeniden yapılanma sırasında, askeri açıdan atılan en önemli adım, San'a şehri merkez olmak üzere, 7. Ordu adıyla yeni bir ordunun kurulmasıydı.³⁷

1. Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa İdaresinde Yemen

Ahmed Muhtar Paşa'nın kontrolü ele almasından önce Yemen'de görev yapan Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa'dır. Kendisi 13 Nisan 1869'da Yemen'e vardığını beyan etmiş ve Yemen'in mali durumunun son derece sıkıntıda olduğunu üzerinde durmuştur. Bu durumun isyanlara sebep olduğunu, Beni Mervan ve Beni Eslem gibi kabilelerin isyan ettiklerini ifade etmiştir. Yine Cebel-i Ras ve Cebel-i Mülhan taraflarının da sıkıntılı olduğunu hatırlatmıştır. Bunun yanında Luheyeye, Salif'in kasaba ve köyleriyle Kamaran ve Ferasan Adaları taraflarına gümrükler kurulmuşsa da görevliler oraya buraya dağılmışlardır. Yemen'in bu vaziyetini düzeltmek için birtakım tedbirler almak gerekmektedir diye açıklamalarda bulunmuştur.³⁸ Mehmed Ali Paşa Yemen'le ilgili önerilerine devam ederek ifadelerinde, Yemen'in kontrol altına alınması için daha önce gelen Türk ve Arnavut askerlerin zaman içinde azaldığından yerlerine bölgeden asker istihdam edilmiştir. Paşa'ya göre, Türk ve Arnavut asker istihdamı için gönderilen meblağ yeterli değildir. 2 liva ve 11 kaza ile birçok nahiyede yer alan 70 kadar küçük kalenin savunulması için daha fazla askere ihtiyaç vardır. Hiçbir mevki askersiz ve başıboş bırakılmamalıdır. Her bölükte onbaşı, çavuş, bir mülazım ve yüzbaşından ibaret 110 kişiye ihtiyaç duyulmaktadır. Maaşları Hicaz seyyar birlikleri ayarında 4 bölük tertip edilerek ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmesi gerekmektedir. İşe yaramayan askerler çıkarılmalıdır. Daha önceden ödenmemiş olan 9 aylık maaşlar da ödenmelidir. Kabilelerin ileri gelenleri bir şekilde çağırılmalı ve anlayacakları lisanla uyarılmalıdır. Kendilerine sükûnet tavsiye edilmelidir.³⁹

Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa'ya göre, vergilerin toplanması noktasında bir toparlanma başlamıştır. Ancak ahali askerin belli bir güce eriştiğini görmedikçe

36 Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2014a, s. 245.

37 Eren Yürüdü, "Yemen'de Bir Türk Köyü: Beyt-el Türki Köyünün Bazı Coğrafi, Tarihi ve Kültürel Özellikleri", *Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 48.

38 İ.DH. 606/42258 (01/11/1286).

39 İ.DH. 606/42258 (01/11/1286).

vergilerini vermek şöyle dursun hemen isyana kalkışmaya meyillidirler. İstenilen ıslahatı Yemen'de yapmak için bir müfreze askere daha ihtiyaç vardır. Yapılacak askeri harekâtlarda ilk olarak Beytü'l Fakiye kazasına varılması gerekmektedir. Benzer durumda olan Zaranik ve Ubus kabilelerinin ıslahı için harekete geçecekleri sırada Zeydiye'de bulunan 1. ve 4. Ordu'ya mensup iki taburun ordularına dönmeleri istenmiştir. İstenilen ıslahatın tamamlanması ve Yemen taraflarının askeri açıdan desteklenmesi zaruridir. Geçen seneden beri ikamet ettirilen 4 taburun kalmasında yarar vardır. Yemen'e önemli gelir getiren Zeydiye Sancağı'na bağlı Karşebe, Muasala ve Tahteya kabileleri uygunsuz bir vaziyettedir. Bunlar vergi toplamak için üzerlerine gelen memurlara iyi davranmamışlardır. Bu nedenle 3 bölük Osmanlı askerinin tertip edilerek üzerlerine gönderilmesine ihtiyaç vardır. Şimdiden alınan tedbirler sonuç vererek Karşebe ve Tahteya gibileri isyanı bırakıp, hükümete yaklaşmışlardır. Üzerlerine sevk edilen Osmanlı askerlerinin masraflarına karşılık olmak üzere 3.000 riyal vermeyi kabul etmişlerdir. Bunun üzerine kendilerine aman verilmiştir. Cebel-i Ras taraflarında vergi verilmediği beyan edilmiştir. İdare altında olmayan Saab ve Adin taraflarına bir miktar asker gönderilse de askerler döndüğünde isyanın devam etmesi ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle dört bir yandan sarılmaları ve isyanı bastırmak için Beytü'l Fakiye'den 200 mevcutlu 4 bölük daha toplanacağı belirtilmiştir. Vergilerinde düzenlemeye gidilmiş, evlat ve akrabalarından rehinler bırakılmıştır. Hiç kimseye eziyet edilmeyerek hurma aşarından 3.000 riyal fazla bulundurulduğu gibi bakiyesinden ve geçen seneden 2.500 kese tahsilat yapılarak mesele layıkıyla tüfek patlamaksızın halledilmiştir.⁴⁰

Zeydiye kazasıyla Cebel-i Mülhan ile Bacil'in arasında ve hepsinin de kilidi noktasında olan Humra adlı mevki son derece önemlidir. Burası ihmal edilmiştir. Buradaki küçük kalenin yeninden tamir edilmesi ve etrafındaki askerlerin düzene konması gerekmektedir. Bacil ve o havalide geçici olarak bulundurulmuş Latif Efendi'den alınan bilgiler doğrultusunda orada bir kuyu açtırılması ve bundan istifade eden kazaların kazanılmasına teşebbüs edilmiştir. Şeyh Hamud'dan ve o tarafa civar bulunan müdürlerden iane alınarak bir küçük kalenin yapılması ve kuyunun kazılmasına başlanmıştır. Yemen Vilayeti'nde olan Luheyeye, Cizan ve Salif sahilleriyle, Kamaran ve Ferasan Adaları'ndan inci çıkarılmasıyla iştigal eden kayıklardan nakit olarak 1.000 kuruş civarında vergi alınması gerektiği halde her nasılsa bu miktarda vergi alınmamaktadır. Yapılan tahkikatlarla durum arz edilmiştir. Yeni verginin de ahalinin dağılmasına neden olacağı ortada olduğundan ahali ve tüccarın yerli yerinde kalması daha uygundur. Ancak yapılan tahkikatlarla vergileri tespit edilmiş ve ihtar edilmişlerdir. Beyan edildiği üzere Yemen'de asayiş ve refahın sağlanması arzu edilmiştir. 3 defa ziraat yapılan yerler olduğundan buralarla ilgili aynı ve nakdi vergilerin durumları tespit edilmiştir. Yerli memurlara bu iş bırakılmayarak

40 İ.DH. 606/42258 (01/11/1286).

sık sık teftişler de yapılmıştır.⁴¹ Mehmed Ali Paşa, yukarıda ifade edildiği üzere Yemen'in durumunu hiç de iyi görmemektedir. Paşanın ifadelerinde ülkenin bir süredir ihmal edildiği açıktır. Ona göre vakit kaybetmeden tedbirler alınması elzem görünmektedir. Yemen'de bulunan kabileler içinde Osmanlı Devleti'yle işbirliği yapanlar da mevcuttur. 6 Aralık 1869 tarihli Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa'nın bir yazısında Bacil tarafının önde gelen şeyhlerinden olan Şeyh Hamud'un eskiden beri kabilesiyle devlete yardımcı olduğu, kendisini bu gayretlerinden dolayı ve teşvik etmek üzere Mecidiye nişanının 4. rütbeden bir kıtasının verilmesinin yerinde olacağı belirtilmiştir.⁴² Bu şekilde Osmanlı Devleti, Mehmed Ali Paşa'nın da daha önce ifade ettiği üzere elde yeterli askeri personel ve mali kaynak olmadığından yerli halkı ve önde gelen şeyhleri kendi yanına çekmek için birtakım tedbirlere başvurmuştur. Bu sayede hem Yemen'in güvenliğini hem de idari düzeni temin etmek gayesi güdülmüştür.

Yemen'in askeri açıdan desteklenmesi ve takviye edilmesi sık sık dile getirilen mevzulardan olmuştur. 9 Aralık 1869 tarihli Hicaz Vilayeti'ne gönderilen bir yazıda durum açıkça ifade edilmiştir. Buna göre Yemen'de bulunan askerlerin tahmin edilenden az olduğu hatta bazı kazalarda süvari ve piyade sayısının 76'ya kadar düştüğü beyan edilmiştir. Yemen'de birkaç sene öncesine kadar 2.000-2.400 civarında muvazzaf asker olduğu halde ve bunlar 8 mevkide bulunurlarken zaman içinde anlaşılamayan sebeplerle 11 ve 12 mevkide istihdam edilmeye başlanmışlardır. Yine Türk ve Arnavut askerler de zaman içinde azalmışlardır. Sebep olarak bir taraftan maaşlarının azalması diğer taraftan asker gönderilmemesi gösterilmiştir. Zamanla mevcut askerlerin yarısı Yemenli ve başka milletlerden toplanmaya başlanmıştır. Yönetim zayıfladığı için de Yemen, şeyhleri taltif ederek ancak idare olunabilmıştır. Hatta bir ara Ahmed Paşa, Arnavut ve Türklerden oluşan askerlerden 1.000 neferin toplanıp istihdam edilmesini Babialı'ye yazmıştır. Ancak her nasılsa iş öylesine kalmıştır. Daha sonra yapılan tahkikatlarda ise pusulalar hazırlanmış ve ihtiyaçlar gösterilmiştir. Yapılan tespitlerde 4 taburu piyade ve süvarilerle birlikte 6 tabur askere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir.⁴³

Yemen'in askeri açıdan desteklenmesi konusunda yazışmalar devam etmiştir. Bu kapsamda 20 Mayıs 1870'te mevcut duruma dair bir muhabere daha olmuştur. Buna göre, Hicaz ve Yemen'in bir kat daha kontrolünün artması ve mevcut askerlerin bir düzene sokulması için lazım gelen tedbirlere dair Hicaz Vilayeti'nden gönderilen rapor ile çeşitli evraklar, Hurşit Paşa'nın tezkeresini de içeren pusulayla takdim edilmiştir. Bu rapora göre, şu anda istihdam olunan askerler düzensiz bir şekildedirler. Bunların iş görür kısımları gösterilen mevcutlarının ancak 3'te 1'i kadardır. Daha önce 2.000-3.000 civarında olan zaptiye askerleri şimdilerde 1.200'e düşmüştür. Bu hal hem gelirlerin

41 İ.DH. 606/42258 (01/11/1286).

42 İ.DH. 606/42258 (01/11/1286).

43 İ.DH. 606/42258 (01/11/1286).

toplansında hem de hacıların muhafazasında sıkıntılar doğurabilecektir. İşleri yoluna koymak için daha önce beyan edilen 1.500 nefer piyade ve 400 süvari askerinin Diyarbakır taraflarından ve 3 bölük zaptiyenin dahi İstanbul’ dan tertip edilip sevk edilmesi gerekmektedir. Ancak hazinenin durumu buna müsait olmadığından şimdilik 2 tabur piyade ve 2 tabur süvari askerinin gönderilmesi yerinde görülmüştür. Bu askerlerin doğruca Mekke’ye sevk edilerek buradaki birliklerde yer alan çoluk çocuk iş görmezlerle yer değiştirmesi ve geri kalanların da Yemen’e gönderilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca başlarına dirayetli bir alay beyinin atanmasının yerinde olacağı tavsiye edilmiştir.⁴⁴

Yemen’de işler giderek daha nazik bir hal almaya başlayınca İstanbul’un dikkati bölge üzerinde artmaya başlamıştır. Bu kapsamda 9 Aralık 1870’te Yemen’e sevk edilen Askeri Fırka Kumandanı Redif Paşa’ya bir malumat yazısı ulaştırılmıştır. Yazıda, Asir Emiri Muhammed bin Ayz haylice bir kalabalık ile Yemen Mutasarrıflığı’nın idaresinde bulunan kasabalara tecavüz etmeye başlamıştır. Yine tedarik ettiği kayıklarla sahillere dahi saldırmaya teşebbüs etmiştir. Bu bilgiler gerek Şerif Abdullah Paşa tarafından ve gerek Yemen Mutasarrıflığı’ndan birbirini takiben alınan yazıların içeriğinden anlaşılmıştır. Bu sorunlar çözülmedikçe isyancıların kuvvet bulacakları ortadadır. Söz konusu yerlerin Hicaz için emniyet altında olması elzemdir. Emir ve onun gibilerinin eylemlerine müsaade edilmeyip bu işi çözmek ve oralarda gerekli ıslahatları vakit geçirmeden yapmak gerekmektedir. Hadisenin önünü almak için bir müfreze tertip olunarak ve bunlara sahilden yardım etmek üzere 4 gemi tahsis edilerek askerlerin başına Redif Paşa getirilmiştir.⁴⁵ İşte Yemen’de kontrolü ele alacak Fırka-i İhtiyatiye bu şekilde ortaya çıkmıştır. Ancak ihtiyaçlar doğrultusunda miktarı ve sorumlulukları arttırılmıştır. Bu birliğin temel amacı da Yemen’de asayiş tehdit eden Asir meselesini ortadan kaldırmaktır.

2. Ahmed Muhtar Paşa ve Asir Meselesi

Osmanlı birlikleri ilk etapta Asir meselesi üzerinde durmuşlardır. Gelen yazılardan anlaşıldığına göre Asirlilerin ihtilali öncekilerden daha büyüktür. Dışarıdan bir miktar top ve tüfek tedarik etmişlerdir. Yemen Mutasarrıflığı’ndan gelen telgrafa göre sayıları 30.000 adamdan ibarettir. Yemen’in merkez idaresi olan Hudeyde’ye doğru ilerlemektedirler. Bu durumun önünü almak üzere Ahmed Muhtar Paşa’nın bir miktar kuvvet ile doğruca Hudeyde’ye gönderilmesi gerekmiştir. 2 adet vapurun dahi oraya gitmesi icap etmiştir. Geri kalan kuvvetler gelene kadar Ahmed Paşa’nın Hudeyde tarafına hareketi zorunludur. Asirlilerin isyanını etkisiz hale getirmek üzere Ahmed Paşa’ya gerekli talimatlar verilmiştir. Söz konusu fırkanın umum kumandanlığının Redif Paşa’ya ihale olması öncesinde isyancılar, Hudeyde tarafına tecavüze kalkışmıştır. Ahmed

44 İ. DH. 621/43182 (18/07/1287).

45 İ. DH. 625/43426 (15/09/1287).

Muhtar Paşa refakatiyle ilk olarak oranın savunulması önceliklidir. Ancak Hudeyde'den harekete geçilmesi Asirlilerin isyanını önlemek için yeterli değildir. Osmanlı askerlerinin gayretiyle işgal ettikleri yerlerden çekilseler bile asker geri döndüğünde veya ellerine fırsat geçtiğinde asilerin yine kargaşa çıkaracakları ortadadır. Osmanlı askerlerinin yeterli miktarda tertip olunması ve gemilerin gönderilmesi Asirlilerin bir daha başkaldıramayacak surette tedip edilmeleri gerekmektedir. Asirlilerin çekilmesine bakılmayarak her taraftan yürümek ve ıslahatı icra etmek gereklidir. Paşa elindeki kuvvetlerle 7 tabur olarak, tahsis olunan vapurlara binecek ve Süveyş Kanalı'ndan geçerek doğruca Asir tarafının iskelesi olan mahalle vardığında Osmanlı askerini karaya çıkaracaktır. Merkez bir mevki olmakla beraber Yemen Mutasarrıflığı ve Hudeyde'de bulunan Ahmed Muhlis Paşa ile muhabere ederek gailenin ne şekilde olduğunu layıkıyla öğrenmesi gerekmektedir. Hadiselerin gelişimine göre Asirliler askerlere karşı duramayacaklardır. İsyancılar Ahmed Muhlis Paşa'nın alacağı kararlar ve hareketle çekilmeye mecbur olacaklardır. Paşanın hareketi isyanı ortadan kaldırıp Asir emirinin önceki isyanında yaptığı gibi af dilemesine ve Osmanlı Devleti'ne bağlılık göstermesine sebep olacaktır. Ancak aldanıp ileride tekrar böyle bir gaile çıkmasına açık kapı bırakmamak üzere hareket edecektir. Böyle olunmaz ise yapılacak onca işin semeresiz kalmasına neden olacaktır.⁴⁶ Bu düşünceler İstanbul'dan hareket etmeden önce Fırka-i İhtiyatiye'nin ne şekilde görev yapacağını göstermektedir. Mesele geniş bir şekilde ele alınmış Asirlilerin Hudeyde'ye olan taarruzlarının ortadan kaldırılmasıyla yetinilmeyip, sorunun köküne inilmesi hedeflenmiştir. Bu iş için de Redif Paşa'dan önce Ahmed Muhtar Paşa'nın daha erken bir tarihte Yemen'e gitmesi gerekmiştir.

Yapılan ihtarlar rağmen Asir Emiri Muhammed bin Ayz isyana devam etmiştir. İsyandan ve emirin baskılarından kendi halkı da zarar görmüştür. Kabilelerin şeyhleri arasında sıkıntılar başlamıştır. Emire ve bölge halkına yapılan uyarılarda, Osmanlı askerlerinin aldığı tedbirlerle huzurun sağlanacağı ifade edilmiştir. Askeri faaliyetler sırasında halka oldukça iyi davranılmıştır. Bunun da pek çok tesirleri olmuştur. Belirtildiği üzere Asirliler dışarıdan top ve silah almışlardır. Yine askeri harekât esnasında dahi yerli kayık ve gemilerle oralara silah ve mühimmat ithal olunabilmesi mümkündür. Gönderilecek savaş gemilerinin en öncelikli vazifesi sahillerin muhafazasıyla silah ve askeri mühimmatın sokulmasını engellemektir. Yasaklı malzeme ve askeri teçhizat taşıyan yerli gemi ve kayık görülür ise zapt olunması ve içindekiler silahla karşı dururlar ise cebir kullanılması yetkisi verilmiştir. Sahildeki isyanı, içerideki isyandan ayırmak için gemilerden top atmak gerekir ise askeri fırka kumandanlığı tarafından yapılacak tebligata göre hareket etmesi için sefer kumandanı Miralay Ahmed Muhtar Paşa'ya özel talimat verilmiştir.⁴⁷

46 İ. DH. 625/43426 (15/09/1287).

47 İ. DH. 625/43426 (15/09/1287).

Asir gairesinin çözümünü müteakip Arap Yarımadası'nın kontrol altına alınmasına karar verilmiştir. Daha önce tüm Yemen'in Osmanlı'ya bağlılığı sağlanıp, San'a da kontrol altına alınmışken zaman içinde idarenin kuvvetinde görülen zaaf ve sorunlar vesilesiyle Arap emirleri güç kazanmıştır. Kontrol zorbalara eline geçmiştir. Hâlbuki oralarda İslam olunmasından istifadeyle ve az bir kuvvetle idareyi ele almak mümkündür. Asir taraflarında gösterilecek başarı ile San'a havalisini ve Arap kabileleri kontrol altına almak daha kolay olacaktır. Yine Şihr ve Mukalla iskelelerinin kontrol altına alınması için bazı tedbirlere girişilecektir. Sefer kumandanı Ahmed Muhtar Paşa'ya bu iş için daha önce malumat verilmiştir. Aynı şekilde İstanbul'a seyahate gelen ve şimdi Cidde'ye dönen Seyyid Fazıl Efendi'nin iyi hizmetlerde bulunacağı ve Emir Galip'in de katkısıyla Asir işi bittikten sonra Şihr, Mukalla ve Hadramut taraflarıyla uğraşılması, gemilerden birkaçının o tarafa gönderilmesi düşüncesi vardır. Bu teşebbüs son derece mühim olduğundan ve öncelikle Asir gairesinin halledilmesi gerektiğinden kimseye bu konuda bir bilgi verilmeyecek ve teşebbüs gizli tutulacaktır.⁴⁸ Alınan tedbirler ve harekât planı, meselenin bertaraf edilmesi için ne kadar kapsamlı çalışıldığını göstermektedir. Ancak planda bazı eksiklikler mevcuttur. Örneğin ahalinin Müslüman olmasından istifade ederek az bir kuvvetle bölgeyi idare etmek aslında pek gerçekçi değildir. İsyancılar eskiden beri tüm kabilelerin halifesi olarak tanınmak için mücadele etmekte ve Osmanlı hilafetini tanımamaktadırlar.⁴⁹ Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin meseleyi halletmek için askeri tedbirler kadar başka alanlarda da yoğunlaşması gerekmektedir.

Ahmed Muhtar Paşa'nın memuriyet vazifesi, yukarıda beyan olunan işler olup savaş kurallarına dikkat edecek ve gerekli tedbirleri dahi dirayetlice yerine getirecektir. Askeri faaliyetler hakkında daima İstanbul'a bilgi verecektir. Bir de bazı sahillerde Avrupalıların arazi aldıkları ve kimi kabileler üzerinde nüfuz kurarak Araplardan destek gördükleri ortadadır. Şayet teşebbüs sırasında Avrupalıların müdahalesine tesadüf olunur ve Avrupalılar bazı kabileleri himaye ederlerse o zaman durum derhal Babıali'ye yazılacak ve gelecek talimata uyulacaktır. Düzeltilip ikinci defa verilen talimatta ise Redif Paşa'ya, aman dileyen kabile şeyhlerine iyi davranılması hatırlatılmıştır. Bunun yanında Ahmed Muhtar Paşa'nın 7 taburla yapacağı hareket sırasında Asirlilerin tahriki ile Aden ve Moha arasında bazı kabilelerin kontrolden çıkabileceği, ahalinin heyecana kapılabileceği belirtilmiştir. Buralardaki isyancıların Zehran, Ebu Ariş gibi yerlerde muhasara edilmesi istenmiştir. Yine Asirlilerin yaptıkları taarruzla Hudeyde'yi zapt edebilecekleri ve Yemen Mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa'yı muhasara ettikleri ifade edilerek ona göre hareket edilmesi hatırlatılmıştır.⁵⁰ Yukarıda verilen talimatlarda bazı değişiklikler olmasından dolayı 19 Aralık

48 İ. DH. 625/43426 (15/09/1287).

49 İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 118.

50 İ. DH. 625/43426 (15/09/1287).

1870'te birkaç madde değiştirilerek başka bir talimatın yazıldığı görülmüştür.⁵¹ Dikkat çeken hususlardan biri de Avrupalıların isyan edenlere destek verme ihtimalidir. Özellikle Aden'e yerleşmiş olan İngilizler en tedirgin olunan güçtür. Çünkü San'a'daki İmamların İngilizlerden silah tedarik ettikleri bilinmektedir.⁵²

3. Fırka-i İhtiyatiye'nin Yemen'e Gitmesi ve Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa'nın Faaliyetleri

Yemen'de görev yapan Ahmed Raşid Paşa, Muhammed bin Ayz'ın Hudeyde'yi tehdit etmesi üzerine askeri hazırlıklara girişildiğinden bahseder. Toplamda 16 tabur olması hesaplanan birlikler İstanbul'da tertip olunmaya başlamıştır. Birliklerin başına Ferik Muhammed Redif Paşa atanmıştır. Yine Erkan-ı Harbiye Mirlivası Ahmed Muhtar Paşa ve Erkan-ı Harbiye Miralay Hüseyin Fevzi ve Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Ali Bey, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye hocası Kaymakam Süleyman Bey ve başka kişiler de bu birlik için görevlendirilmiştir. Muhammed bin Ayz'ın Hudeyde'yi muhasara altına aldığı duyulunca Selimiye Kışlası'nda henüz toplanan 5 tabur piyade ile şışhaneli toplardan bir batarya top, 5 vapura bindirilerek Ahmed Muhtar Paşa komutasında 12 Aralık 1870'te yola çıkarılmıştır. Aden'den gelen telgraflarda durumun acil olduğu ifade edildiğinden 23 Aralık 1870'te Redif Paşa da süratle toplanan 7 piyade taburu ve nizamiye topçu birliklerinin geri kalanıyla gönderilmişlerdir. Ardından toplanan 5 tabur ve 1 taburluk topçu zabıtları dahi daha sonra gönderilmiştir. Ahmed Muhtar Paşa'nın birlikleri Hudeyde'ye vardığında mevcut 2 tabur ve Mekke'de bulunan Mirliva Hasan Paşa, Cidde'den dahi bir taburla yola çıkmıştır. Böylece Hudeyde'de mevcut kuvvetler 8 tabura çıkmış ancak Ahmed Muhtar Paşa bölgeye gelene kadar Muhammed bin Ayz ve Asirliler daha önce perişan olup geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁵³

Yemen'de alınacak askeri tedbirlerle ilgili ilk merci Hicaz ve Yemen Genel Kumandanı Redif Paşa olmuştur. Kendisi 8 Ocak 1871'de Mirliva Hüseyin Paşa'ya bir yazı göndermiştir. Bu sırada Mirliva Ahmed Paşa tarafından alınan tahrirattan Osmanlı askerinin Hudeyde dışına gönderildiği anlaşılmıştır. Bu teşebbüs ise lüzumun haricinde bir emir olduğundan bu askerlerin derhal Hudeyde'ye gelmesi istenmiştir. Ayrıca Mirliva Hasan Paşa'nın refakatinde bulunan daha önce Cidde'den gönderilen bir taburun vapura bindirilerek doğrudan Cidde'ye getirilmesi talep edilmiştir. Hareket hakkında gereken talimat gönderilmiş olduğundan başka bir emir verilmedikçe harice çıkılmayarak söz konusu 3 taburla Ahmed Muhlis Paşa'nın Hudeyde'de kalması ve Osmanlı askerlerini daima seferberlik halinde bulundurması istenmiştir.⁵⁴ İlk olarak

51 İ. DH. 625/43426 (15/09/1287).

52 İhsan Süreyya Sırma, *a.g.e.*, s. 141

53 Ahmet Raşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, Cilt II, Yay. Haz. Sadettin Baştürk, Taşhan Kitap Yayınları, Ankara, 2013, s. 6.

54 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

Asir üzerine yoğunlaşıldığından Redif Paşa, Cidde’ye varmış ve burada Şerif Abdullah Paşa ile görüşmüştür. Görüşmeler sonunda Kunfuda, Asir’e yapılacak harekâtın merkezi olarak belirlenmiştir. Bundan dolayı sefer kumandanı Redif Paşa, Mirliya Ahmed Muhtar Paşa’ya da emrindeki kuvvetlerin bir kısmını Hudeyde’deki Ahmed Muhlis Bey’e bırakmasını ve kendisinin 4 tabur ve topçular ile Kunfuda’ya gelmesini istemiştir. Cidde’den Redif Paşa da 2 taburla hareket etmiş, Ahmed Muhtar Paşa gibi Şerif Abdullah da Kunfuda’ya varmıştır.⁵⁵

Yemen’de hadiseler çok yönlü olduğundan askeri faaliyetler kadar mutasarrıfın da bölgeyle ilgili birtakım teşebbüsleri olmuştur. 14 Ocak 1871’de Yemen Mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa, Hicaz Vilayeti’ne son durumla ilgili bilgileri vermiştir. Buna göre, burada bulunan 3 tabur Osmanlı askeri ile Bacil Şeyhi Hamud’un üzerine hareketle gerekli terbiyenin verilmesine çalışıldığını ifade etmiştir. Yine, Şeyh Hamud ile buralardaki kabilelerin hareketliliğinin sebebi Cebel-i Asir kaymakamı Muhammed bin Ayz’dır. Emir ve etrafındakilerin terbiyesine bakılmak üzere şimdilik Şeyh Hamud üzerine sevk olunan askerin merkeze çağırılmasıyla, Mirliya Ahmed Muhtar Paşa refakatinde bulunan taburlardan burada bırakılacak 1 tabur Osmanlı askerinin seferberlikte bulundurulması gerekmektedir. Merkez vilayetten başka Hudeyde’ye sevk edilen 1 taburun mühimmatıyla beraber Mirliya Hasan Paşa’yla Cidde’ye ve yine o taraftan gelmiş olan 200 seyyar süvarinin zabitleriyle beraber Ahmed Paşa refakatinde Kunfuda’ya gönderilmesi istenmiştir. Şimdiye kadar söz konusu asiyle beraber olmuş olan kabileler, bundan böyle olumsuz harekette bulunmayıp sadakat dairesindedirler. Hukuk dairesinde tabi kalırlarsa kendilerine verilecek nameler Redif Paşa tarafından gönderilecektir. Bu namelerin bir takımının Asir aşiretlerine verilmesi emredilmiştir. Arz edildiği üzere Şeyh Hamud buralarının elden gideceği düşüncesinden hareketle fesada saparak bir takım kabileleri kışkırtmaya başlamıştır. Bu şekilde kabileleri kendi yanına çekmek için gayet mağrurane cevaplar yazdıktan başka Asir’in bir saatlik çevresindeki Osmanlıya tabi ve eskiden güvenlik işlerinde istihdam edilegelen diğer kabileler arasında da hayli fenalıklar ortaya çıkarmıştır. Ancak Hicaz Vilayeti’ne yazıldığı üzere Asirlilerin hayli telefata vererek perişan olmaları üzerine Şeyh Hamud’un aklı başına gelmiştir. Kendisi bazı vasıtalarla müracaat ederek Asirlilerin ileri gelenleriyle beraber Hudeyde’ye gelmiştir. Artık önceki hareketlerine bakılmayarak af ve merhamet edileceği bildirilmiştir. Ancak Şeyh Hamud, Hudeyde’den çıkıp diğer Asir şeyhleri ve kabilelerle görüştüğünden sonra Hudeyde’ye 9 saat mesafede olan Bacil’e vardığında beraberindekilerle birlikte fikir değiştirmiş ve eski tarz hareketlerine devam etmiştir. Yeterli kuvveti topladığında 1 aya kadar geri geleceğini ve hareketlerine devam edeceğini ilan etmiştir. Diğer taraftan idaresi altında olan mahalden parayla kabileleri yanına çekerek asker toplayacağını beyan etmiştir. Bu şekilde etraftaki kabilelerin emniyetini bozmaya ve yolcuları soyarak katletmeye başlamıştır. Bu hal üzerine

55 Ahmet Raşit Paşa, *a.g.e.*, s. 7.

geçerli olan kanunlara göre harekete geçmeye mecbur olunduğundan ve geç kalındığında tahriklerin önü açılacağından bir takım tedbirlerin alınmasına mecbur olunmuştur.⁵⁶

Hareketin fiili tesirleri herkes tarafından müşahede olunmuşken Şeyh Hamud'un kışkırtmalarıyla kaçınılmaz olarak askeri harekât bir müddet tehir edilmiş ve uygulanmasındaki zorluktan dolayı kabilelerin birazı fitratları üzere serkeşliğe geri dönmüşlerdir. Haylisi dahi elde ettikleri galibiyet ve sonuca bakarak tereddütte kalmışlardır. Ancak Cebel-i Mülhan ahalisi her ne kadar sıkıntılı ise de alınan tedbirlerle bir dereceye kadar devlete bağlı kalmıştır. Ne var ki bunlar mevcut halde Asirlilerin ve belki Şeyh Hamud'un kışkırtmasıyla yine isyan ederek müdürlerini muhasara etmişlerdir. Müdüre ilişilmeyerek bırakılmıştır. Şeyh Hamud muhasarada elde ettiği başarıdan gururlanarak yeni kışkırtmalara girişmiştir. Firar edeceği istihbar edilen Ebu Ariş Kaymakamı Seyyid Ali adlı asi, kabilelerden farklı olmayıp müdafaaya muktedir değil ise de firarıyla hükümet kuvvetini sarsabilecektir. Daha sonra gelen haberlerle Seyyid Ali hakkındaki şüpheler doğrulanmıştır. Kendisi birkaç birader ve akrabasıyla Asirliler bölgeye gelmeden önce kalede mevcut Osmanlı askerlerinin üzerine ateş etmiş ve Asirlilere bağlılığını resmen ilan etmiştir. Yemen'de asker ihtiyacı oldukça fazla olduğundan yerlilerden asker istihdam edilmiştir. Bunlardan bir haylisi de savaş esnasında kaçmıştır. Bu durum birçok sıkıntıya sebep olmuştur. Böyle yapanlara layık oldukları üzere bir terbiye verilmedikçe affedilmemeleri gerekmektedir.⁵⁷ Bunun yanında Mehmed Ali Paşa, attığı adımların ahalide olumsuz tesir bıraktığını ancak niyetinin böyle olmadığını tafsilatıyla haber vermektedir. Ancak paşa devlet otoritesinin sağlanması için gerekli tedbirlerin süratle alınmasından yanadır.

Yemen'de bulunan 5. Ordu'ya mensup Osmanlı askerleri 5 saat mesafede Müravea adlı mahalle sevk olunmuştur. Ertesi gün Mirliiva Ahmed Paşa'nın Hudeyde'ye gelişi haber alınmıştır. Bu esnada mevcut Osmanlı askerlerinin herhangi bir mahalle sevk edilmeyeceğinin anlaşılması üzerine yine Müravea'ya gidilerek Şeyh Hamud'un üzerine hareket olunacağı münasip bir lisanla ilan edilmiştir. Şeyh Hamud yerinde kalamayacağını ve firar ederse nice sıkıntılarla karşılaşacağını bildiğinden hemen Osmanlı Devleti'ne sadakat gösterme yolunu tutmuştur. Neden olduğu hadiselerle rağmen affedilmesi ve yarattığı zarara karşılık 15.000 riyali birkaç gün içinde ve 15.000 riyali de birkaç taksitle 9 ayda Yemen mal sandığına vermeyi taahhüt etmiştir. Bundan sonra bağlılıkta olacağını ve buraların kaidesi üzerine akrabalarından birini rehin vermek istediğini beyan etmiştir. Ayrıca bu konuda bir senet dahi vermiştir. Bundan başka yapılan fevkalade masraflardan dolayı 10.000 riyal dahi vermek istemiştir. Ancak buna hacet olmadığından bu 10.000 riyalin de mevzu bahis 30.000 riyal üzerine eklenmesiyle tamamının devlete verilmesi

56 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288); Ahmet Raşit Paşa, *a.g.e.*, s. 7

57 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

yerinde görülmüştür. Bir müddet 10.000 riyal alınmak istenmemişse de sonrasında alınmıştır. Memleketin ıslahı düşünülüp bu halde bırakılması uygun olamayacağından kendisine bir aman belgesi verilmesi düşünülmüştür. Ancak asıl mühim nokta işbu Bacil'in epeydir şeyhler elinde kalarak, burasının dahi kenarda bir yerde olması ve kabilelerin itaat altında olmayışı nedeniyle Yemen içinde ayrı bir yer gibi oluşudur. Bundan pek çok fenalıklar doğduğundan Osmanlı askerleriyle beraber Şeyh Hamud'un Bacil'e gidip 1-2 gün ikametle hem kendilerini hem de devletin merhametini göstermeleri yerinde olacaktır. Mukavelenin geçerli hale gelmesi ve bir taraftan nice emekle elde edilenlerin zarar görmemesi için Cebel-i Mülhan şeyhleri arasındaki rekabetten istifadeyle kabilelerin şeyhleri elde edilmiştir. Asilere karşı silah kullanılarak hükümete karşı tam bir meyil göstermeleri sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'ne bağlılık gösteren cebel şeyhleriyle müdürünün oraya gitmesiyle söz konusu Şeyh Hamud dahi taahhüdü üzerine diğerlerinin kazanılmasına yardım edecektir. Bacil ve Zahmi mevkileri Cebel-i Mülhan'a oldukça yakın olup, kuvvetlerin arttırılarak oranın dahi iyi bir duruma konulmasına karar verilmiştir. Bu konuda Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa ile Müravea Seyyidi ve Şeyh Hamud arasında yapılan yazışmalar dahi gönderilmiştir. Ertesi gün o tarafa hareket etmek üzere iken Mirliya Ahmed Muhtar Paşa'ya, gelen askerlerin yine Hicaz'a iadesi hakkında ikinci bir irade gelmiştir. Bunca gayretten sonra belli bir aşamaya gelmiş ve nihayet 15 gün müddete muhtaç kalmış olan neticenin hem tabur hem de süvarinin iadesiyle sıkıntıya düşmesi endişesi vardır. Bunun için yerinde kalması istenen söz konusu taburun bir nümayiş için sevkine ve daha sonra diğerinin tedricen ve takım takım gizlice Hudeyde'ye iadesinden başka çare görülmemektedir. Bu şekilde birkaç gün sonra Osmanlı askerleriyle o tarafa gidileceği Şeyh Hamud'a ve diğerlerine duyurulmuş ve icra edilmesi için derhal Hasan Paşa ile Hudeyde'ye dönülmüş iken Redif Paşa'dan hemen dönülmesi ve Hudeyde'nin muhafazasına dair bir yazı daha gelmiştir. Bu nedenle elde edilen böyle bir fırsat son noktaya kadar getirilip burada bırakılmıştır. Bu durum hem Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığına büyük bir sekte vurmuş hem de bölge kabilelerin fesatlarına açık hale gelmiştir. Zaten vapurlar da henüz gelmediği ve gelse bile Hasan Paşa'nın hepsinden sonra hareket edeceği ve bunun için de 10-15 güne ihtiyaç duyulduğundan bu işin o vakte kadar tamamlanması mümkündür.⁵⁸ Bu ifadeleriyle Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı askerlerinden bir taburun Cidde'ye çağırılmasına ve Ahmed Muhtar Paşa'nın kendisine yardım etmemesine anlam veremediği görülmektedir. Kendisi hadisenin bitmek üzereyken yarıda bırakılmasından dolayı açıkça ifade etmese de rahatsızlık duyduğunu belli etmektedir. Ancak Redif Paşa, Kunfuda'dan hareket edip Asir'i etkisiz kılmak istediğinden bu şekilde hareket etmiştir.

Yemen kabilelerinin kontrol altına alınması için gerekli olan mahalli tedbirlerin ihmal edilmeyip alınacağı açık ise de gailerleri ortadan kaldırılan

58 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

Lahec, Sabiha ve onlara benzer diğer kabilelerin tamamı aralarındaki ihtilaflardan dolayı aynı fikirde değildirler. Osmanlı Devleti'nin o sıralarda oraları muhafazaya muktedir olamamasından Suriye ve Irak'ta emsali görüldüğü üzere saldırılara başlamışlardır. Yeterli kuvvet olmayışından dolayı adeta Moha üzerine hücum etmek kastında bulunarak 4 saatlik mahalle yaklaştıkları halde alınan tedbirler neticesinde Asirlilerin hezimet ve geri çekilmesi şayiası üzerine bunların bazıları geldikleri yerlere bazıları da Vazia'ya kadar çekilmişlerdir. Son bir defa daha saldırıya ve askeri nümayişlere niyetlenmişlerse de karşılık bulacaklarını anladıklarından yine dönmüşlerdir. Asir meselesinden dolayı Cizan, Zahre, Raydiye ve mühim havalilere sevk olunan askerlerin çoğu o taraflardan toplandığından ve hele sergerdelerde ne kadar Yemenli kabilelerden müstahdem var ise iş görmemiş, birazı da yağmaya meylettüğinden ayrılmıştır. Hatta bunlardan 2 çavuş ile 30 kadarı Moha'nın su burcunda Asirlilerle birlikte isyan etmişlerdir ancak şiddetli bir çarpışma ile kontrol altına alınmışlardır. Babü'l Mendeb ve Moha ile buralara bağlı yerlerde 150 asker muhafaza edilmiştir. Moha taraflarının bu şekilde muhafazası zor olacağından nihayet 2 bölük nizamiye askerinin tedbir amaçlı Moha'ya, Moha'da bulunan askerlerin bir kısmının da Babü'l Mendeb'e sevk edilmesinden başka çare kalmamıştır. Öteden beri 1 tabura ihtiyaç olup ehemmiyet derecesi ortada olan ve Yemen kabilelerinden olup bu kere Asir emirine zerre kadar bağlılık göstermeyen Zaranik kabileleri arasında olan Beytü'l Fakiye kasabasında zarurete binaen kalması gereken 1 taburdan şimdilik 2 bölük gönderilebilmiştir. Zeydiye dahi yine 1 tabur ve geçici olarak 4 bölüğe muhtaç iken açıkta kalmıştır. Zeydiye kazasının idaresi geçen seneden beri bir şekilde yoluna konmuştur. Bu durum düzenli hale geleceken ortalık tekrar karışmıştır. Bu taraftan yeterince asker gönderilmemesi akılları eski hallerinde olan kabilelerin durumu nice manalara yormasına, tekrar şeyhleri eliyle isyana dönmelerine ve ellerine silah almalarına neden olmuştur. Yemen'in doğu taraflarına ve Cizan'a gönderilen muvazzaf askerlerden bir miktarı elde bulunsaydı veya dönmeleri mümkün olsaydı eski terbiyelerine geri dönebileceklerdir. Ancak bu da elde olmadığından fesadın ortaya çıkması ve yakın olan Moha'ya dahi tesir etmesi mümkündür. 1 tabur askerinin Zebid'e, geri kalanların icap eden mahallere sevki ve askerinin Asir tarafına gitmesine lüzum vardır.⁵⁹ Her ne kadar geri dönüş emri verilse de Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa, hala birkaç gün içinde mühimmat gemilere yüklenene kadar askerlerin bu işi halledilebileceği kanaatindeydi.

Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa, Osmanlı askerlerinin zabitlerine verilmek üzere 900 riyal dağıttığını beyan etmektedir. Bu ödeme Osmanlı askerlerinin maruz kaldıkları zorluklar ve fedakârlıklardan dolayı yapılmıştır. Yine Müravea'da Seyyid Muhammed Abdülbari, Asirlilerin Hudeyde'yi muhasara ettiği güne kadar mülkü olan develerle tarla ve bahçelerinden saman ve diğer levazımatı taşıyarak devlete can feda edercesine gayret göstermiştir. Aynı şekilde

59 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

Osmanlı askerlerinden bir kısmını köyünde birkaç gün bulundurmıştır. Söz konusu askerlerin masrafları kendisine ödenmek istenmişse de bundan müteessir olacağını beyan ederek evi ve mülkü o günlerde zarar gördüğünden kendisine 1.000 riyal verilmiştir. Bunun nice tesirleri olmuşsa da Muhammed Abdülbari bin türlü ricaya rağmen kabul etmediğinden verilecek para, bir ruhsat ve yazı ile mal sandığında saklı tutulmuştur.⁶⁰ Ayrıca Yemen'in her bir tarafında meskûn olan kabileler ittifak halinde olmayıp daima birbirleri aleyhinde saldırılarda bulunmaktadırlar. Ne kadar kalabalık olsalar da Osmanlı nizami askerlerinden 2-3 tabur ve buna göre top ve süvariyle Arapların ahvalini ve harp fennini bilir rütbeli bir kumandanın ateşine karşı duramayacakları ortadadır. Hangi kabile üzerine harekât düşüncesiyle hâkim bir şekilde harekete geçilirse kesinlikle silah patlamaksızın veya çok az bir kayıpla bağlılık altına alınmaları mümkündür. Bu iş sırasında gösterilecek merhametin kabilelerin bağlılıklarına tesir edeceği muhakkaktır. Ancak Asir meselesi son derece tehlikeli olduğundan bu işi çözmek mecbur olmuş ve Redif Paşa'nın gayretleri bu noktada toplanmıştır.⁶¹ Bu ifadeleriyle Mehmed Ali Paşa, hem Ahmed Muhtar Paşa'yı hem de Fırka-i İhtiyatiye Kumandanı Redif Paşa'yı ikna etmeye çalışmakta ancak istediği neticeyi bir türlü alamamaktadır. Bu sırada Redif Paşa ise Kunfuda üzerinden yürütülecek askeri faaliyet üzerinde odaklanmıştır. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa'nın istekleri sonuçsuz kalmıştır.

4. Asir, San'a ve Yemen Geneline Askeri Faaliyetler

Yemen'de işlerin değişmesi ve Hudeyde dışındaki alanlarda devam eden asayişsizliği bertaraf etmek üzere Ahmed Muhtar Paşa'nın yetkileri genişletilmiştir. Buna göre 19 Ocak 1871 tarihinde Redif Paşa'dan kendisine bir yazı gönderilmiştir. Yazıyla, "*Hudeyde'de bulunan Osmanlı askerlerinin kumandanlığı uhdenize verilmiş olduğundan oraların daima huzur ve emniyetine dikkat etmeniz gerekmektedir. Osmanlı askerlerini seferberlik için hazırlayarak her vakit basiretli olunmalıdır. Bu taraftan emir ve irade olmadıkça kabileler aleyhinde askeri hareket icrası hiçbir vakit caiz değildir. Ancak Hudeyde üzerine bir taraftan taarruz edecek olurlarsa tasallutları men etmek gerektiğinden böyle bir nazik durum olduğunda gerekli tedbirleri alarak ve Hudeyde'nin emniyetini zaafa düşürmeden gerekenin yapılması ve durumun bu tarafa yazılması*" istenmiştir.⁶² Redif Paşa bir yandan Asirliler üzerine yürümek isterken diğer yandan da Hudeyde'nin boş bırakılmamasına özen göstermektedir. Bu noktada paşanın elindeki en önemli isim ise Ahmed Muhtar Paşa olmuştur.

Ahmed Muhtar Paşa'nın yetkilerinin genişletildiği sırada Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa ise Hicaz Vilayeti'ne yaptığı bilgilendirmede, Bacil'e varılarak Şeyh Hamud'un devlete teslim etmeyi taahhüt ettiği meblağın yarısının asker

60 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

61 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

62 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

maaşlarına eklendiğini bunun yanında kabile şeyhlerine gereken tembihlerin yapılmasıyla ıslahata girildiğini ifade etmektedir. Dönüş yolu üzerinde olan Zammi adlı köye Osmanlı askeri heyetiyle gelindiğinde Cebel-i Mülhan şeyhlerinden birisinin söz konusu mevkie gelmek niyetinde olduğu bildirilmiştir. Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa'nın yanında olan Seyyid Muhammed Abdülbari, mevcut sıkıntının bertaraf edilmesi için uygun vasita arandığını, işin suhuletle halledilmesi için askerlerin 10-15 gün daha oralarda kalmasını istemiştir. Ancak askerin dönmesi için 7 gün mühlet verilip o da geçtiğinden ve mecburen dönmeleri gerektiğinden çaresiz söz konusu şeyh biraz nakit toplayarak vermiştir. Bir daha Osmanlı askerlerine intikam için hücum etmeyeceklerini beyan etmiştir. Ancak askerlerin dönmesiyle kendisinin ve mütteliklerinin hedef olacağını söylemişse de dönülmesi elzem olduğundan bir daha böyle işlere kalkışmayıp sadakatle kalması istenmiştir. Bu şekilde suhuletle sıkıntının çözümünden sonra Hudeyde'ye dönülmüştür. Asirlilerin entrikaları ve bilindik hareketleri üzerine kimisi kerhen ve kimisi gerçekten devlete tabi olmuştur. Memleketin asayiş altına alınması ve vergilerin tahsili gibi hususlar bütünüyle yüz üstü bırakılarak vaktiyle düşman 30.000 kadar kalabalıkla gelirken bunları durdurmak için küçük bir müfreze yeterliydi şimdi bunca kuvvet varken Osmanlı askerinin Hudeyde'ye yeniden çekilip tüm Yemen kabilelerinin serbest bırakılmasındaki mahzurlar arz edilmiştir. Mirliva Ahmed Muhtar Paşa tarafından Osmanlı askerlerinin herhangi bir tarafa hareket edemeyeceği bildirildiğinden türlü türlü tevatürler yayılmıştır. Bunun hükümetin nüfuzuna ve kabilelerin itaatine olumsuz tesirleri olacaktır. Buna delil olarak Karanfil Ağa'nın akıbeti gösterilmiştir. Anze ve Şemr muhassıllarından bulunan Beni Mervan kabileleri, Ebu Ariş eski kaymakamı asi Seyyid Ali ile biraderi Seyyid Ahmed'in tahrikiyle Luheyye kazasına zarar vermek istediklerinden takiplerine Karanfil Ağa ile dört yakını verilmiş ancak bunlar katledilmişlerdir. Asirlilerin birkaç yüz deveyle hayvanları ve eşyaları yağma ettikleri, bunun üzerine bu gibi fesat ehlinin fırsat çıktığında Zehre ve Luheyye taraflarına saldırmak niyetinde oldukları anlaşılmıştır. Şu anda oralarda bulunan muvazzaf askerilerin geri kalanı yetersiz olduğundan birkaç kayıptan sonra merkeze çekilmeleri gerekmiştir.⁶³ Bu ifadeleriyle Mehmed Ali Paşa, Ahmed Muhtar Paşa'dan ısrarlarına rağmen destek göremediğinden yakınmaktadır. Aynı zamanda hatalı uygulamaları göstererek İstanbul'un dikkatini çekmek istemektedir. Ne var ki bu sıralarda İstanbul'un kendisi hakkında görüşleri değişmek üzeredir.

Redif Paşa'dan gelen tahrirata 22 Ocak 1871'de verilen cevaptan anlaşıldığına göre Muhammed bin Ayz'ın tahrikiyle kabileler isyan etmişlerdir. Bu yüzden bunların tedip ve tenkili gerekli olmuştur. Gailenin defi için Asiriye meyilli görünenlerin birer suretle çağırılması ve taltifle kazanmaları düşünülmüştür. Muhammed bin Ayz ise Asirlilerden başka diğer kabilelere de bir vesile bularak Arap Yarımadası halkını tahrik etmiştir. Hadisenin

63 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

önünü almak üzere Ahmed Muhtar Paşa’nın icra edebileceği askeri harekâtlar sınırlanarak ileriye tecavüzü men edilmiştir. Moha’nın muhafazası için oraya 250 zaptiye daha gönderilerek emniyet altına alınması gerekmiştir. Burayı kontrol altına almak üzere Kaymakam Süleyman Bey’in dahi Fevaid Vapurı’yla gelmesi valiye yazılmıştır.⁶⁴ Bu hareket tarzıyla Mehmed Ali Paşa’nın isteklerinin dikkate alınmadığı açıkça görülmektedir. Bir yandan da Mehmed Ali Paşa ile Şeyh Hamud arasındaki hadisenin ne olduğunun tahkikine girilmiştir.

Meselelerin merkezinde yer alan Şeyh Hamud ise kendisini savunmak için 27 Ocak 1871 tarihli bir yazı göndermiştir. Yazısında mevcut durumu ve giriştiği hareketin sebeplerini tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır. Açıklamalarında, “Osmanlı Devleti Yemen’e geldiği andan itibaren bizler atadan dededen Yemen hanedanından olup Osmanlı Devleti’ne iyi bir şekilde hizmetlerde bulunmuşuzdur. Ben ise 23 senedir hizmet etmekte ve padişaha şükretmekteyim. Bu sayede hiçbir vakit mahzun olmamışızdır. Nitekim şimdiki Yemen mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa geldiği andan itibaren bazı olumsuz işlere başladı. Kendisi bir gün rahat ve huzur vermedi. Güya bizim helakımız için buralara arzu edip gelmiş yahut hanedanımızı ve eserlerini mahvotmeyi taahhüt etmiş. Şöyle ki bendeleri geldiğinde kendisine 3.000 riyal verdim. İkinci defa mescit tamiri bahanesiyle 1.000 riyal ve yine 500 riyal daha verdim. Üçüncü defa hükümet konağını tamir için 1.000 riyal daha talep etti onu da verdim. Tüm bunları yaptığım halde hakkımda bazı suçlar isnat eder diye her ne talep ettiyse verdim. Geçende Asirliler bu tarafa kıyam ve hareket ettiklerinde Asirliye karşı duramayacağımdan kendim çoluk çocuklarım, hizmetlilerim ve tüm mülkümle Asir emirine katılmak zorunda kaldım. Zira mutasarrıf mevcut askerlerin tamamını Hudeyde’ye topladı. Asir askerinin bizlere varmasına mani olacak ve bizleri muhafaza edecek asker bırakmadı. Sonunda Asirlilere katıldığımı senet kabul ederek bu yüzden bendelerini suçlu ilan etti. Hâlbuki Asirliler firar edip gittikten sonra bazılarını öne sürerek beni yanına çağırarak istemişse de daha önce hakkımda icra ettiği olumsuz muamelelerden dolayı hemen mazeret beyan ettim. Bunun üzerine üzerime geleceğini ima etti. Fitnenin asıl sebebini bendenize atfetti. Ordu çıkıp Müravea üzerine gidecektir diye beni korkutmak istedi. Bundan amacı benim durumumu halka ilan etmektir. Hâlbuki kendi zihnince fesat ehli bulunduğum hengâmda ordu için benden deve istediğinde derhal talebini yerine getirdim. Mutasarrıf bu giden develeri zapt ederek üzerine miri damgası vurdurmuştur. O esnada İslam’dan Seyyid Muhammed bin Abdülbadi bendenize hitaben bir mektup ile biraderzadesi Seyyid Muhammed bin Abdülbari Efendi bendenize gelip aman dileyerek yanına varmamı istemiştir. Hal böyle olunca seyyidin hatırı üzere kalkıp doğruca yanına gittim. Varıp kendisiyle görüşmeye çıkardılar. Huzuruna varınca birtakım tehditlerden sonra yapamayacağım bazı şeyler istedi. Şimdi şu fitneyi teskin için muvafakat eylemenizi isteriz deyip tarafımdan 30.000 riyal yalnız ordunun masrafıdır deyip 10.000 riyal de gizlice kendisine istemiştir. Böyle olursa Osmanlı Devleti’nin affını sağlarım deyince çaresiz kabul etmiş ve söz konusu meblağ için bir senet talep etmesi üzerine San’a ve Hudeyde tüccarından ile Müravea’dan 25.000 riyal borç almışımıdır. 15.000 riyali de

64 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288); Ahmet Raşit Paşa, a.g.e., s. 9.

her 4 ayda 5.000 riyal vermek üzere mühlet istemişimdir. Böyle olmuşken Müravea'ya varınca kabile halkını tehdit eylemelerini etrafımızdaki kabilelere emretmiştir. Hâlbuki gerek reaya ve gerek Osmanlı Devleti'nin kararı her ne ise emri üzere söz konusu kabile halkı kabilemi tehdit sırasında aldıkları malların ederi tahmini 25.000 riyali bulmuştur. Ayrıca söz konusu seyyid marifetiyle benden başka şeyler de talep edilmiştir. Bunları da vermişimdir. Bundan sonra bendenize misafir olmak üzere Bacil adlı mahalle uğrayıp oraya varınca 2 kısarak daha alıp oradan Zahi adlı köye gideceği sırada beni de alıp beraber gitmesini istediğinden söz konusu köye ve Hudeyde'ye geldim. Mutasarrıfın öncesinde ve sonrasındaki bu curcunasına sabrettim ve sustum ancak insafa gelir ve hakkımdaki tavırlarından vazgeçer diye düşündüm. Ancak gelişimde bunun aksine benden rehine bir adam istedi. Bundan muradı rehine vermedi diyerek beni suçlu göstermektir. Rehine verip kendimi zor duruma düşürmektense kendimin Hudeyde'de kalabileceğini belirttim. Eğer padişaha ulaşmam mümkün olsa her şeyi bir bir anlatırdım. Ancak buna imkânım yoktur"⁶⁵ şeklinde uzunca bir ifadeyle kendini savunmuştur.

Şeyh Hamud'un gönderdiği yazıdan birkaç gün sonra 30 Ocak 1871'de Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa, Sadaret'e bir yazı yazmıştır. Yazısında, Asirlilerin tecavüzlerine karşılık verildiği belirtilmektedir. Asirlilerden 600'den fazlası Hudeyde Kalesi altında perişan edilmiş, 2.000 yaralı vererek geri çekilmişlerdir. Ancak Yemen'in dâhili birtakım küçük ıslahatlara ihtiyacı olduğu ortadadır. Hicaz'dan ve Osmanlı askeri kumandanlığından alınan tahrirat ve yapılan ihtarlar üzerine gerekli ıslahatlardan bazıları gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde kabilelerden bazılarının neden olduğu fesadın önü alınırken geride kalan ufak tefek başka eksiklikler giderilecektir. Islahat teşebbüsü sonunda Asirlilerin hücum ve tecavüzüyle bir kısım kabileler, kabileleri iğfal eden Bacil Şeyhi Hamud'a karşı Osmanlı askerleriyle birlikte harekete geçmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti'nin gücü gösterilmek istenmiştir. Ahaliye iyi bir şekilde muamele edilerek vergilerini ödemeleri için uğraşmıştır. Bu faaliyetlerden ve Cebel-i Mülhan kazasına verilen 6 gün mühletinin tamamlanmasının ardından neden geri çekilme olduğu anlaşılamamıştır.⁶⁶ 1 Şubat 1871'de Mehmed Ali Paşa tarafından bir yazı daha gönderilmiştir. Mutasarrıf yazısında, Şeyh Hamud'dan alınan paralara açıklık getirmiştir. Şeyh Hamud'un ortaya çıkan masrafa karşılık olmak üzere devlete 30.000 riyal verdiğini ifade etmiştir. Yine Asirliler ile 12 saat devam eden muharebe esnasında askerlere hücum edenlere teşvik olması için 1.000 liradan fazla vermiş ve zaferden sonra da 2 maaşını Osmanlı askerlerine terk ettiğini söylemektedir. Haylice masraf ettiğinden kendisine 10.000 riyal teklif edilmiş ve Şeyh Hamud rica ile kabulünü istemiştir. Bunun devlete verilecek olan 30.000 riyalin üstüne eklenmesi şifahen Müravea Şeyhi Seyyid Muhammed Abdülbari aracılığı ile defalarca ifade edilmişse de kesinlikle kabul ettirilemediğinden 1.000 riyali bulan meblağ ruhsat karşılığı alınmış ve alınan meblağın bir kısmı da Osmanlı zabitlerine verilmiştir. Geri kalan 8.000 kûsur

65 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

66 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

riyal mal sandığına alınarak durum Hicaz Vilayeti’ne yazılmıştır. Elde edilen başarıdan ziyade nakit meselesinin öne çıkarılmasından rahatsızlık duyduğunu ifade etmiştir. Alınan paranın gerekçesi olarak şeyhin padişaha bağlılık konusunda teminat vermesi ve bunun kabilelere olumlu bir örnek olacağına düşünülüğünü beyan etmiştir.⁶⁷ Bu ifadeleriyle Mehmed Ali Paşa kendisini savunma gayretindedir. Ancak Şeyh Hamud’dan alınan para onu oldukça zor duruma sokmuştur. Bu durum görevden alınmasına kadar giden süreci de başlatmıştır.

Mutasarrıfın hareketleri cümle nezdinde uygun görülmeyip suiistimalleri rivayet edilmektedir. Ayrıca askerlerin varmasından sonra Cidde, Kurfuda ve Hudeyde arasında vapurların gidip gelmesi münasebetiyle Osmanlı zabıtlarından oraya gidip gelenler dahi söz konusu rivayetleri tasdik etmektedirler. Yemen ahalisi kendisinden rahatsız olduğundan ve orada kalması uygun olamayacağından azliyle yerine itimat edilen birinin tayini elzem görünmektedir. Gereğinin hemen yapılması ve mutasarrıfın tahriratında Şeyh Hamud tarafından kendisine verilen ve bir miktarını Osmanlı zabitanı Seyyid Abdülbari Efendi’ye verip gerisini saklı tuttuğu meblağ hakkında da ne şekilde karar verilirse gerekenin yapılacağı bildirilmiştir.⁶⁸ Yine 15 Mart 1871’de Hicaz Valisi ve Mekke Emiri İstanbul’a durumla ilgili haber göndermiştir. Bu haberle birlikte Yemen Mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa tarafından geçenlerde üzerine asker sevkiyle tazminata mecbur edilmiş olan Şeyh Hamud tarafından gelen Arapça bir mektup da takdim edilmiştir. 24 Şubat 1871 tarihiyle vilayetten takdim edilen yazıda mutasarrıfın öne sürdüğü tedbirlerle şeyhten gelen şikâyetler karşılaştırıldığında mutasarrıf hakkında evvelce ifade edilen rivayetlerin teyit edildiği görülmektedir. Tasavvur edilen ıslahat için paşanın orada kalmasının uygun olmayacağı ortada olduğundan gereğinin yapılması talep edilmiştir.⁶⁹

19 Mart 1871’de Hicaz Vilayeti’ne yazılan habere göre, Hicaz Askeri Fırka kumandanı Redif Paşa kumandasındaki nizamiye taburlarından bir fırkasını yanına alarak ve biraderi Abdullah Paşa ile Kurfuda İskelesi’ne bir saat mesafede olan İmamü’l Cürm adlı mahalden geçen hafta hareket etmiştir. Asirlinin yerleştiği, Münhal ve Akabe tabir olunan dağa çıkılması tasavvur edilmiştir. Mirliva Ahmed Muhtar Paşa dahi 2. fırka ile 20 saat geriden, Akif Paşa dahi 3. fırka ile ordunun arkasını almak üzere tayin olunmuştur. Ahmed Muhtar Paşa henüz Kurfuda’da bulunup en son gönderilen 4 bölüğün varmasıyla hareket edeceği bildirilmiştir. Mekke civarında bulunan Arap kabileleri orduya 1.000 deve vermişlerdir. Ayrıca Asir aşiretlerinden ve Beni Şehr kabilesinden olup Asirlilerin dahi havalisinde daha önce Osmanlı idaresi altında bulunduğu halde sonradan cebren zapt edilen Rağdan, Gamd, Zehran ve yakınında Şemran kabileleri şeyhi Abdülaziz ve diğer şeyhler dahi eşkıyadan yüz çevirip

67 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

68 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

69 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

bağlılık yoluna girmişlerdir. Vapur ile Hudeyde'den Cidde'ye dönmüş olan kumandan Ahmed Bey'in Kunfuda'dan hareketinde yaptığı tahkikat üzerine, şifahen ve gelen evraklardan da anlaşıldığı üzere ordugâhta inşası lazım gelen hastane için kumandan tarafından talep edilen 3.000 kadar çeşitli kereste ve diğer malzemeler ile develerin Mekke'den tedariki düşünülmüştür. 800-900 kadar deve, katır, su araç-gereçleri ve binalar için diğer malzemelerle ustaların mümkün olanları vapurlarla, diğerleri kayıklarla gönderilmiştir. Akif Paşa ve Kaymakam Fazıl Bey'in ordunun arkasını alıp hareket etmeleri işbu eşya ve malzemelerin Kunfuda'ya varmakta oldukları anlaşılmıştır. Miralay Ali Bey refakatiyle Cidde'ye gelip Mekke'ye gitmiş olan 2 taburun dahi Taif üzerinden gönderildiği vilayet tarafından yazılmıştır. Söz konusu taburlar için gerekli malzeme gönderilmektedir. 3-5 güne kadar muharebeye başlanacağından ve ordunun acilen malzemeye ihtiyaç duymasından bunlarla uğraşmaktadır. Asir emirinden pek çok kabile uzaklaşmakta olduğundan 1 aya kadar gailenin bertaraf edileceği düşünülmektedir.⁷⁰ Hadiseler bu şekilde gelişirken Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa'nın görevden alınması bu defa İstanbul'da gündeme gelmiştir.

18 Mayıs 1871'de Yemen mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa'nın uygunsuz hal ve hareketlerinden bahisle azline dair Mekke ve Hicaz Vilayeti'nden gelen yazı Encümen-i Mahsus-ı Meşveret'te okunmuş ve görüşülmüştür. Görüşülen maddelerin en mühimi Mehmed Ali Paşa'nın, Asirli ile birleşip daha sonra hükümete meyletmiş olan Bacil Şeyhi Hamud'dan 30.000 riyali hükümete ve 10.000 riyali de kendi namına olmak üzere 40.000 riyal almasıdır. Şeyh Hamud söz konusu riyallerin kendisinden alındığını ve başkaca şeyler de verdiğini iddia etmektedir. Mehmed Ali Paşa da namına olan 10.000 riyalin 1.900 riyalini Hudeyde muharebesinde faydaları görülen zabıtlere taksim ettiğini ve geri kalanını miri namına mal sandığına emaneten almış olduğunu Babialı'ye gönderdiği yazısında beyan etmektedir. Mehmed Ali Paşa söz konusu verilenleri ve riyallerin kabulünü şeyh hakkında muameleden kabul etmek istiyorsa da ortada bulunan dava, bahis konusu olan işin ceremesi olduğuna daırdır. Bunları şeyhin kendiliğinden vermesi ihtimalinde görülen zaaf ise işin ehemmiyetini arttırmaktadır. Paşanın hem Şeyh Hamud'dan aldığı riyaller hem de Osmanlı askerinin eksik olarak istihdam edilmesindeki kusurları kendisini sıkıntıya sokmuştur. Bu yüzden paşanın etraflıca muhakemesi gereklidir. Ancak Yemen'de hükümetin başında bulunan bir zatın muhakeme edilmesi hükümetin nüfuzunu sarsacağından ve mutasarrıfın idaresinden ahalinin çoğunun nefret etmekte oldukları cümle yazılardan anlaşılmaktadır. Kendisinin artık orada kalması caiz olamayacağından şimdiden azli münasip görünmektedir. Buradan bir özel memur göndererek paşanın tahkik edilip Cidde'ye gönderilmesi ve Şura-yı Devlet'e havalesi uygun görülmüştür. Söz konusu meblağın ise mal sandığında saklanması ve Osmanlı askeri fırkalarının ıslahı ile Yemen'in mülki idaresinin yeniden tanziminde kullanılmasına karar verilmiştir. Mevcut halde oraları Fırka-i Askeriye Kumandanlığı nezaretindedir ve idarenin pek de ehemmiyeti

70 İ. DH. 629/43737 (26/12/1287); Ahmet Raşit Paşa, *a.g.e.*, s. 7-8.

yoktur. Bu yüzden paşanın azlinden sonra yerine bir mutasarrıf tayininde acele edilmeyip askeri ümeradan ehliyetli birinin merkeze vekil unvanıyla geçici olarak tayin edilmesi Redif Paşa’ya tavsiye edilmiştir. Bu durumun emarete ve vilayete de bildirilmesi gerekli görülmüştür.⁷¹

Yemen’de askeri faaliyetler devam ederken Yemen Valisi ve Fırka-i Askeriye Kumandanı Redif Paşa’nın İstanbul’a gitmesi gerekmiştir. İstanbul’a gelişinden sonra ise müptela olduğu hastalığın kendisini birkaç ay işlerinden mahrum edeceği anlaşılmıştır. Ancak Yemen’de işlerin tehir edilemeyecek oluşu ortadadır. Hemen vilayet kumandanlığının değiştirilmesi noktasına gitmektense orada en mühim ve dikkat edilmesi gereken madde bu defa kontrol altına alınan Asir taraflarının durumudur. Gerek Yemen’in ve gerek diğer sancakların kontrol altına alınması elzemdir. Buna binaen Asakir Kumandanlığı Vekâleti Ferik Ahmed Muhtar Paşa’da olmak, mülki ve mali işler dahi Ahmed Paşa ile beraber vilayet defterdarlığında Maliye Nezareti Muavini olup liyakat ve kabiliyeti yerinde olan Edip Efendi’nin tayiniyle yerine getirilecektir. Kendisine 25.000 kuruş maaş ve 75.000 kuruş harcırah ve hareketine dair bir talimat verilmesi yerinde görülmüştür. Ancak bu noktada son söz padişaha bırakılmıştır.⁷² Edip Paşa’nın Yemen’e gönderilecek olmasıyla ilgili görüşmeler 14 Ağustos 1871’e kadar devam etmiş neticede bu tarihte padişahın onay alınmıştır.⁷³ Yemen’de kontrolün Ahmed Muhtar Paşa’ya bırakılması yerinde görülmüş ve şimdiye kadar yaptığı işlerdeki başarısından dolayı kendisine yeni görevinin bildirilmesine karar verilmiştir.⁷⁴

Ahmed Muhtar Paşa, Yemen’de asayişin ne durumda olduğuyla ilgili sık sık bilgilendirmede bulunmuştur. 25 Kasım 1871’de Yemen Valisi ve Kumandanı Ahmed Muhtar Paşa Sadaret’e gönderdiği yazısında, Cebel-i Asir’de isyana katılanların ne şekilde etkisiz hale getirildiklerini daha önce ifade ettiğini beyan ederek şimdiki hali de izah etmiştir. Asir gailisinin hallinden beri Asir’de kontrol sağlanmış ise de isyan eden şahsın yakalanması henüz gerçekleşmemiştir. Kendisi yalnız başına bilinmeyen birtakım dağ ve vadilerde serseri gibi dolaşmaktadır. Bunun yanında İstanbul’dan gelen askerlerin ikamesiyle uğraşmaktadır. Artık San’a tarafına yapılacak askeri harekâtla uğraşacağını bildirmektedir.⁷⁵ Böylece en önemli mesele olan Asir hadisesi kontrol altına alınmış ve Yemen’in merkezi konumunda olan San’a üzerinde odaklanılmıştır.⁷⁶ Ahmed Muhtar Paşa’ya Mekke Şerifi de yardımda bulunmuştur. Asir’de düzen sağlanınca San’a üzerine yürünmesine karar verilmiştir.⁷⁷

71 İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288).

72 İ.MMS. 41/1695 (17/04/1288); Seyfullah Esin, *İbrahim Edhem’in Plevne Hatıraları*, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1979, s. 15.

73 İ.MMS. 42/1702 (27/05/1288).

74 İ. DH. 638/44347 (23/06/1288).

75 İ. DH. 644/44810 (05/11/1288).

76 Ahmet Raşit Paşa, *a.g.e.*, s. 45.

77 Ömer Osman Umar, “Yemen Hakkında Ferid Paşa’nın Layihası”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2003, s. 90.

Hadiselerin gelişimi ve askeri faaliyetin seyri daha ayrıntılı bir şekilde 2 Nisan 1873'te İstanbul'a aksetmiştir. Buna göre, önemli bir nokta olarak belirlenen Cebel-i Hıraz'a asker sevki lazım geldiğinden Mirliya Veli Paşa kumandasında Miralay Musa ve Kaymakam Raşid Beyler refakatiyle Hudeyde'den 5 tabur asker ile 5 dağ topu yola çıkarılmıştır. Bunlar hareketlerinin 2. günü 12 saat mesafede Bacil Kalesi'ne ve oradan dahi hareketle 4. günü El Kadı'ya varduktan sonra 5. günü Cebel-i Hıraz'ın Atâre Kalesi'ne varmak üzere gitmişlerdir. Etraftan harp ilanı dümbelekleri çalındığı ve asiler tarafından Osmanlı askerleri üzerine tüfekler atıldığı işitilip görülünce derhal harp fennine uygun hücum kolları tertip edilmiştir. İhtiyat 1. Alayın 1. Taburu binbaşısı Ragıp Efendi refakatiyle sevk olunan Osmanlı askeri ile o gün ve gecesi gerçekleşen savaş üzerine kâmilan zapt edilmişlerdir. Birinci dağ üzerindeki kaleye hücum ile bir hayli savaş ettikten sonra kale alınmıştır. İçindekiler esir olmuştur. Cumartesi gecesi iki hücum kolu tertip edilerek biri Akabe'nin sol tarafında ve gayet yüksek dağlar zirvesinde olan binalar ve diğeri Beytü'l Dai denilen kaleye, arka taraftan havalisi yüksek dağ ve tepelere ve Atâre Köyü üzerine tahakkümle 3. Alayın 1. Taburu binbaşısı Ahmed Efendi refakatiyle askerler sevk olunmuştur. Sevk olunan askerler binaları ve 1. Alayın 1. Taburu da Atâre'nin dağ ve tepelerini 2 saat harp ettikten sonra hücum ile zapt etmiştir. Bunun üzerine zirvesinde yer alan ve her biri birer kaleye bedel ahali, hanelerinden beyaz bayraklar açarak itaat altına girmişlerdir. Askerler asiler üzerine hücum edip bir haylisini telef ve birtakımını dahi firara mecbur etmişlerdir. Bir kısmı Beytü'l Dai denilen yere girmiştir. Şimdiki halde dağın reisi fesadın elebaşlarından olan Dai Hasan bin İsmail ve bunların kumandanı Yamli Nasır ve Dai'nin küçük oğlu, 50-60 kadar asker ile Beytü'l Dai adlı yere kapanmışlar ise de etrafı Osmanlı askeri tarafından sarılmıştır. Bir takım dağ topları da gönderilmekte olduğundan zapt olunacağı açıktır. Adı geçen Beytü'l Dai, Atâre Köyü'nün üzerinde ve araziden 20 metre yükseklikte etrafı kesik dağ parçası gibi yüksek, büyük bir kaya üzerine ve o kayanın belli bir yüksekliğinde bina olunmuş gayet yüksek bir kaledir. Padişahın inayeti ile Cebel-i Hıraz'ın en yüksek yerlerinde olan Ebam, Mesuh, Mesar, Kahil ve Menahe kaleleri tamamen Osmanlı askeri tarafından tutulmuştur. Hicriye, Horan, Kahil, Umum, Lehab, Kaffe-i Safan, Beni Mekatel, Elyabir, Beni Hattab, Beni Araf, Şebam, Cebel-i Anz, Münkale, Hasban ve Menaha'nın civarında Hamise-i Dâhili ve Hamise-i Harici kabileleri ile ufak tefek kabileler bağlılık altına alınmıştır. Bunların 80 kadar şeyhine aman varakaları verilmiştir. Şebam Kalesi bir dağın üzerindedir ki Atâre'den yüksekliği 1.000 metre kadar vardır. Kahil Kalesi dahi pek metin ve gayet zor bir mevkededir. Osmanlı askeri kaleye vardığında kaledeki şeyh Osmanlı Devleti'nin gücünü bildiğinden mükemmel cephanesiyle beraber teslim olmuştur. Osmanlı askerine de ziyadesiyle hürmet göstermiştir. Ayın 18'i Perşembe günü sabaha karşı Osmanlı askeri Menaha Kalesi'ne varmıştır. Ahali ve orada bulunanlar askerleri fenerlerle karşılamışlardır. İsyancıların başı Dai'nin büyük oğlu Ahmed babasının kuşatıldığını haber aldığı anda Menaha Kalesi'ni ateşe vererek firar etmiştir.

Herkes etrafa savuşmuşsa da tellallar vasıtasıyla emniyet verildiğinden derhal ahali yerlerine dönerek çarşılara gelmeye başlamıştır. Hâsılı şimdiki halde Menaha sahasından San'a'ya doğru dürbünle görülebilen tüm yerler, kabileler ve haneler itaat altına alınmıştır.⁷⁸ Yaşanan gelişmelerle ilgili 3 Nisan 1872'de Defterdar ve Yemen Vali Vekili İbrahim Edib de İstanbul'a haber vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre, muharebede tüfek kurşunuyla atılan gayet büyük taşların isabetiyle Osmanlı askerleri 11 şehit vermişlerdir. Çoğunluğu hafif 40 yaralı olmuştur. İsyanlılar tarafında yaralananların miktarı belli değilse de meydanda kalanlar 150'den fazladır.⁷⁹

Elde edilen başarılarından sonra askeri harekât San'a'ya doğru yönelmiştir. 8 Nisan 1872 tarihli verilen bilgilerde, Cebel-i Hıraz'da bulunan askerlerden ihtiyat 3. Alayın 1. Taburu 24 Mart gecesi Binbaşı Ahmed Feyzi Efendi refakatiyle ileriye sevk olunduğundan askerler aynı günün sabahı Menaha'dan 6 saat mesafede ve San'a yolu üzerinde bulunan Münfak Kalesi'ni savaşız almışlardır. İlerisinde bir hafif akabe olup oradan ilerisi San'a'dır. Osmanlı askeri San'a'ya 8 saat kadar yaklaşmıştır.⁸⁰ 17 Nisan 1872'de Yemen defterdarı ve Vali Vekili İbrahim Edib Sadaret'e gönderdiği bilgilerde ise hadisenin olduğu tarihten şimdiye dek meydana gelen hareket, Cebel-i Hıraz'dan 6 saat ileride Münfak Kalesi'nin kontrole alınması ve o taraflara sadece Osmanlı askerinin ikamesinden ibaret değildir. Adı geçen Dai ile Münfak Kalesi'nde mevcut cephaneyi Osmanlı askerinin eline geçmemesi için ateşleyen ve kalenin şurasını burasını tutuşturup firar ettikten sonra Dai'nin büyük oğlu Ahmed ve onun küçüğü Ali ile yanındakiler, bir daha sıkıntı yaratmamaları için müşir paşa tarafından Hudeyde'de misafir olarak mecburi ikamet ettirilmişlerdir. Ancak Dai'nin büyük oğlu Ahmed bir süre sonra vefat etmiştir. Yine de diğer oğlu Ali gayet rahat ve sıkıntısız bir şekildedir⁸¹ bilgisini vermiştir. Aynı şekilde 19 Nisan 1872 tarihli bilgilerde, San'a'ya yakın olan fırkalardan bir kıta müfrezinin Menaha'dan ileri hareket ettiği daha önce beyan olunmuştur. Şimdi gelen bilgilere göre söz konusu müfrezeden 1. Alayın 3. Taburu isyanın merkezi tabir olunan ve Ger denilen kasabaya vardıklarında güzelce kabul edilmişler ve beyaz bayraklar ile karşılanmışlardır. Kasaba civarında bulunan Mansura adlı mahalde ikamet etmişlerdir.⁸² San'a'nın alınmasındaki en önemli isim olan Ahmed Muhtar Paşa da ödüllendirilmiştir. 10 Mayıs 1872'de yeni fethedilen San'a'nın teslim alınması sırasında başarılı faaliyetleri olan Yemen Valisi ve Kumandanı Ahmed Muhtar Paşa'nın gayretlerinden dolayı birinci rütbeden Osmanlı nişanı verilmesi yerinde görülmüştür. İşbu zaferden dolayı gerek zabıtlardan ve gerekse de askerlerden memnun kalınmıştır. Söz konusu nişanı kendisine götürmek üzere Süleyman Bey memur edilmiştir.⁸³

78 İ. DH. 651/45277 (23/03/1289); Ahmet Raşit Paşa, *a.g.e.*, s. 46-52.

79 İ. DH. 651/45277 (23/03/1289).

80 İ. DH. 651/45277 (23/03/1289).

81 İ. DH. 651/45277 (23/03/1289).

82 İ. DH. 651/45277 (23/03/1289).

83 İ. DH. 650/45191 (02/03/1289).

Teslim alınan San'a ve etrafının asayişinin ne şekilde olacağı ve neler yapılmakta olduğuna dair Ahmed Muhtar Paşa 1 Temmuz 1872'de bir yazı göndermiştir. Yazısında hükümetin idaresi ve nüfuzunun San'a'dan kuzeye ve doğuya 30 saat, batıdan ve güneyden tamamen Kızıldeniz'e kadar geçerli olduğunu belirtmiştir. Buraların asayiş altında olduğu ifade edilmiştir. Asir ve San'a taraflarının ıslahatı için tabii olarak birer ikişer taburun gerekli mevkilerde ikame etmeleri uygun görülmüştür. Askerlerin çokça bulundurulmasına ihtiyaç görülerek Kurfuda ve Hudeyde iskeleleri askeri hareketin üssü kabul edilmiştir. Asir ve San'a'ya eşit sayılabilecek bir mesafede bulunması nedeniyle burası uygun bulunmuştur. Bu taleplerle ilgili Osmanlı makamları da hemen harekete geçmiştir. Gerekli olan noktalara 4 tabur asker gönderilmesi ve 550-600 mevcutlu olmak üzere Yenişehir veya Yanya fırkalarından ve İşkodra fırkasından 1'er ve 5. Ordudan 2 toplam 4 taburun gönderilmesi münasip görünmüştür. Söz konusu taburları Bar, Galos veya Preveze ve Beyrut iskelelerinden alıp Hudeyde'ye nakil için lazım gelen vapurların tertip edilmesi, bunların hangi günlerde adı geçen iskelelere varacaklarının telgrafla mahallerine bildirilmesi yerinde görünmüştür. Hareket günleriyle varacak oldukları zamanların yazılması ve Bahriye Nezareti'ne sorulması istenmiştir. Yemen sahillerinde bulunan vapurların hareketi için gerekli olan kömürün vaktiyle yetiştirilmesi valinin yazısında yer almıştır. Gidecek vapurlara fazlasıyla kömür lazım geldiğinden buna da dikkat edilmesi istenmiştir. Yine talep edilen 12.500 keseden bir miktarı olmak üzere 6.500 kesenin dahi bu günlerde gidecek vapurlara yetiştirilmesi Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁸⁴

Yemen'in tekrar fethinden sonra daha fazla askere gerek olduğu Ahmed Muhtar Paşa tarafından yazılmıştır. Paşanın yazısına nazaran San'a'nın doğu ve güneyindeki kıtaların kontrol altına alınması, Hudeyde ve Kurfuda noktaları ile Asir taraflarında askere ihtiyaç olduğunu belirten yazışmalar olmuştur. Bunun için 1 taburla 2.000'den fazla askerin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Böyle bir tedbirin güvenlik kadar yapılacak masrafları azaltması gibi faydaları da olacaktır. Bu nedenle Seraskerlik tarafından 2'si şimdi ve 2'si daha sonra gönderilmek üzere 4 taburun Kurfuda ve Hudeyde taraflarına gönderilmesi ve başına Ahmed Fazlı Paşa'nın tayin edilmesi istenmiştir. Gidecek askerler için nakliye vapurlarının tedarik edilmesi Bahriye Nezareti'nden talep edilmiştir.⁸⁵ Benzer şekilde Yemen'in kontrolünün sağlanması ile ilgili yazışmalar devam etmiştir. 4 Temmuz 1872 tarihli bir yazışmada, 5. Ordu 2. Piyade Alayının Girit'te bulunan 1. Taburunda mevcut zabitsiz 650 nefer askerin gönderilecek vapura binerek sevk edileceği haber verilmiştir. Söz konusu tabur askerlerinin gidişi için gerekli kanal masrafının hazineден ödenmesi hakkında Seraskerlikten tezkerenin gönderildiği beyan edilmiştir. Gereğinin icrası 15 Mayıs 1872 tarihli tezkerede emredilmiştir. Askerler için gerekli 325 altın 86 kuruş 27 paradan

84 İ. DH. 652/45390 (25/04/1289).

85 İ. DH. 652/45390 (25/04/1289).

28.169 kuruş 15 paranın 1872 senesi bütçesi haricinde yapılacak fevkalade masraf kaydıyla hazineden verilmesi yerinde görülmüştür. Bu konuda zaten 13 Haziran 1872’den itibaren Maliye Nezareti tarafından gerekli hazırlıklara başlanmıştır.⁸⁶

Yemen’de kontrol sağlansa da askeri hareketlilik devam etmiştir. 7 Ekim 1872’de Ahmed Muhtar Paşa tarafından gönderilen telgrafta, Yemen’in aşağı tarafının merkezi olan Taiz Kalesi’ne savaş yapmadan 2 tabur asker sokulduğu bildirilmiştir.⁸⁷ Oraların itaat altına alındığına dair Ahmed Muhtar Paşa tarafından gönderilen telgraf alınmış ve padişaha iletilmiştir.⁸⁸ İstanbul’dan Ahmed Muhtar Paşa’ya gönderilen 21 Ekim 1872 tarihli haberde ise gönderilen telgrafın padişaha ulaştığı ve kale son derece önemli bir mevkiye olduğundan kendisinin tebrik edildiği bildirilmiştir.⁸⁹ Yemen’de idare ve kontrolü eline alan Ahmed Muhtar Paşa düzenin tesisiyle ilgili epey çaba harcamıştır. Bozulan idarenin yeniden tanzimi de haylice zaman almıştır. Harekât sonunda Yemen’de hem mülki hem de askeri alanda yeni bir teşkilatlanma yapıldı. Dört sancaktan meydana gelen Yemen Vilayeti ve 7. Ordu adıyla yeni bir ordu kuruldu.⁹⁰ Osmanlı Devleti, 7. Ordu’yu San’a’da kurmuştu. Bu ordu karargâhı günümüzde hala Savunma Bakanlığı ve devlet misafirhanesi olarak kullanılmaktadır.⁹¹ San’a, Yemen Vilayeti’nin merkezi olmuştur. Teşkil edilen livalar ise San’a ile Asir, Taiz ve Hudeyde’dir.⁹² Bu düzenleme Fırka-i İhtiyatiye vasıtasıyla gerçekleşmiştir.⁹³ Düzenin sağlanmasının ardından kültür faaliyetleri de canlanmıştır. Örneğin, Yemen’de yayınlanan ilk gazete 1872 tarihlidir ve sonrasında birçok gazete yayın hayatına girmiştir.⁹⁴

Kurulan 7. Ordu’nun asker ihtiyacının karşılanması amacıyla mevcut uygulamada bir istisnaya gidildi. Diğer bütün ordular askerlerini kendi mıntıklarından alırken Yemen’deki 7. Ordu’nun nizamiye asker ihtiyacı Anadolu Ordusu olarak bilinen 4. Ordu ve Suriye Ordusu olarak bilinen 5. Ordu mıntıklarından karşılanmaya başlandı. Bu yüzden Osmanlı hâkimiyetinden çıkışına kadar Yemen’e en fazla asker bu iki ordu sınırları içinde yer alan vilayetlerden gönderilmiştir. Sonraları uygulama genişletilerek diğer ordu dairelerinden de asker alınmaya başlandı. Bu uygulamanın bir sonucu olarak Rumeli ve Anadolu’da askerlik çağına gelen binlerce genç, nizamiye askerliklerini Yemen’de yapmaya başladılar.⁹⁵ Yemen’in olağanüstü koşullarından dolayı

86 İ. DH. 652/45371 (27/04/1289).

87 İ. DH. 658/45778 (18/08/1289).

88 İ. DH. 658/45778 (18/08/1289).

89 İ. DH. 658/45778 (18/08/1289).

90 Cengiz Çakaloğlu, “Yemen İsyanı ve Tokat Redif Taburu (1905-1906)”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, 2009, s. 25-26.

91 Veysel Ayhan, *a.g.m.*, s. 26.

92 Ahmet Raşit Paşa, *a.g.e.*, s. 122-123; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, 2014b, s. 374.

93 Eren Yürüdü, *a.g.m.*, s. 48.

94 Remzia Abbas Al Eryani, *a.g.m.*, s. 32.

95 Cengiz Çakaloğlu, *a.g.m.*, s. 26.

Yemen’de 2 yıl görev yapan bir subay 3 yıl görev yapmış sayılmakta ve aynı şekilde sekiz ay görev yapan bir askerın süresi de 1 yıl kabul edilmekteydi.⁹⁶

Ahmed Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti’ne samimi olarak bağlılık gösteren şeyhleri taltif etmek üzere nişan verilmesini istemektedir. Bunun yanında mükâfat olarak amirlere, zabıtlere ve askerlere verilmek ve fırka nezdinde bulunmak üzere çeşitli rütbelerde nişanın gönderilmesine ihtiyaç duymuştur. Yalnız şeyhlere verilmek üzere 20 adet Mecidi nişan gelmişse de fevkalade hizmet gören asker ve subaylara verilmek üzere nişan olmadığından bu durum hoş olmamaktadır. Bu noktada fevkalade hizmetleri olan 4. İhtiyat alayının 3. Taburu zabıtlarından 2 nefer mülazıma, şeyhlere verilmek üzere gelen Mecidi nişanların 2 tanesi verilmiştir. Yine Ride Kalesi’nin fethinde olağanüstü gayretler gösteren 4. İhtiyat alayının 1. Tabur 4. Bölüğünün askeri İlyas bin Abbas adlı bahadır kendisinin hücum arkadaşı olan 50 kadar asker kardeşini teleften kurtararak birer birer eliyle yerden alarak oracıkta bir hendeğe taşımıştır. İlyas bin Abbas gibi olanları teşvik için istenen nişanlar beklenilmekte ise de henüz gelmemiştir. Yine nişan almadan memleketi tarafına dönecek olan birine de şeyhlere mahsus 5. Rütbe Mecidi nişanı verilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Nişanları verilmeyen askerlerin memleketlerine döndüklerinde adamlar bulunarak onlar vasıtasıyla verilmesi de tavsiye edilmiştir. Ancak böyle sıkıntılara düşmemek üzere fırka nazarında her zaman bir miktar nişanın olmasının yerinde olacağı ifade edilmiştir. Bu kapsamda 15’i 4. ve 35’i 5. rütbelerden olmak üzere 50 nişanın fırka nezdine gönderilmesi istenmiştir.⁹⁷ 26 Kasım 1872’de bu talebi Sadaret makamı uygun görmüşse de son söz padişaha bırakılmıştır. Kurumlar arasında bir süre daha yazışma olmuş ve talep yerine getirilmiştir.⁹⁸

Yemen’de işler yoluna konduktan sonra 15 Mayıs 1873’te Yemen Vilayeti Valisi ve 7. Ordu Müşiri Ahmed Muhtar Paşa’nın isteği üzerine yerine Bağdat Valisi Rauf Paşa’nın, onun yerine ve Bağdat Vilayeti’ne dahi Yanya Valisi Redif Paşa’nın ve Yanya Vilayetine ise İsmail Paşa’nın atanması düşünülmüştür. Yine Selanik ve Trablusgarb valilerinin değiştirilmeleri gerektiğinden Trablusgarb Vilayeti’ne Halep Valisi Salih Paşa ve Selanik Vilayeti’ne Prizren Valisi Arif Paşa ve Halep Vilayeti’ne Ahmed Paşa’nın ve Prizren Vilayeti’ne Hüsnü Paşa’nın tayini münasip görünmüştür.⁹⁹ Bununla ilgili başka yazışmalar olmuştur. 22 Mayıs 1873’te Yemen Vilayeti’ne tayin olunan Rauf Paşa’nın bu göreve gidemeyecek oluşuyla Hassa Ordusu Reisi Ahmed Eyüp Paşa’nın oraya gönderilmesi daha uygun görülmüştür. Paşanın uhdesine vezaret tevcihi ve 7. Ordu Müşirliğinin verilmesi aynı zamanda vilayetin valiliğine getirilmesi düşünülmüştür. Bu öneri kabul edildiği takdirde Rauf Paşa’nın Zaptiye Müşirliğine ve Zaptiye Müşirliğinden ayrılacak olan İzzet Paşa’nın da Şura-yı Devlet azalığına tayini

96 Cengiz Çakaloğlu, *a.g.m.*, s. 26.

97 İ. DH. 644/44807 (05/11/1288).

98 İ. DH. 644/44807 (05/11/1288).

99 İ. DH. 666/46362 (17/03/1290).

önerilmiştir.¹⁰⁰ Aynı şekilde 25 Mayıs 1873 tarihli bir başka yazışma da Bağdat, Trablusgarb ve Yemen valiliklerine tayin edilen Redif, Salih ve Ahmed Eyüp paşalar hakkındadır. Kendilerinin memuriyetlerine gidişleri için fazlaca masraf yapacak olmalarından maaşlarının miktarına göre 100.000 kuruş verilmesi yerinde görülmüştür.¹⁰¹ Bu şekilde Yemen'deki vazifesini tamamlayan Ahmed Muhtar Paşa İstanbul'a dönmüştür. Kendisi birçok görev üstlense de dikkat çektiği yerlerden en başta geleni 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya Cephesi'dir. Bunun yanında Mısır meselesinde mühim rol oynamıştır. Bölgeye hâkim oluşu ve başarılı geçmişi ona yine aynı bölgede başka bir görevin verilmesine vesile olmuştur.

Ahmed Muhtar Paşa, Yemen'de işleri yoluna koysa da zaman içinde yine sorunlar çıkmaya başladı. İmam Hamidüddin'in 1904 yılında ölümü üzerine yerine oğlu Yahya geçti. İmamlığa geçtikten kısa bir süre sonra gündün güne büyüyen genel bir isyan başlattı. Yemen'deki şehirler ve karakolların çoğu isyancıların eline geçti. Daha sonra da vilayet ve ordu merkezi olan San'a kuşatıldı. Takviye için giden Suriye taburları iş göremedi. Suriye taburlarının 29 Mart 1905 tarihinde perişan bir durumda San'a'ya ulaşmaları buradaki erzak sıkıntısının daha da artmasına yol açtı. Kuşatma altındakiler için hiçbir ümit kalmaması üzerine teslim olmak zorunda kaldılar. Taraflar arasında imzalanan teslim anlaşmasından sonra San'a, 20 Nisan 1905'te isyancılara terk edildi.¹⁰² Mevcut karışıklık ve Osmanlı Devleti ile kabileler arasındaki çatışmalar I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Savaş sırasında da etkin bir mücadele gösterilmesine rağmen 25 Ekim 1918'de İngiltere ile barış görüşmelerine başlandı. Hariciye Nezaret'i'nin mecliste mütalaa olunan 23 Ekim 1918 tarihli tezkeresinde beyan olduğu üzere İngiltere hükümetiyle bir mütareke yapılması noktasında Bahriye Nazırı Rauf Bey'in, Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet ve 8. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Sadullah Beylerin murahhas tayinleri uygun bulundu.¹⁰³ Bu girişimin ardından da 30 Ekim 1918 tarihiyle Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma, birçok yerde görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin uzun süre hâkimiyeti altında kalan Yemen'in de kopuşunu getirdi.

Sonuç

Yemen, Osmanlı sınırlarına dâhil edildiği andan itibaren Kızıldeniz, Mısır ve Arap Yarımadası için önemli yerlerden biri olmuştur. Zaman içerisinde de bu önemini arttırarak devam ettirmiştir. İlk etapta Yavuz Sultan Selim ardından Kanuni Sultan Süleyman zamanında özellikle Hadım Süleyman Paşa ile kesin olarak başlayan hâkimiyet, bir dönem ortadan kalkmışsa da Padişah Abdülmecid zamanında söz konusu hâkimiyetin tekrar tesis edilmesi

100 İ. DH. 667/46438 (24/03/1290).

101 İ. DH. 667/46450 (27/03/1290).

102 Cengiz Çakaloğlu, *a.g.m.*, s. 27.

103 MV. 249/210 (19/01/1337).

için adımlar atılmıştır. 19. yüzyıl ortalarına denk gelen bu teşebbüste Kıbrıslı Muavin Tefvik Paşa öne çıkmıştır. Ancak paşa kesin olarak Yemen'i kontrol altına alamadığı gibi Yemen'de uzun süredir devam eden isyanlarla da baş edememiştir. Bu yüzden Yemen'de kabileler ve başlarındaki şeyhleri müstakil bir devlet gibi hareket etmeye alışmışlardır. Aden Körfezi sahillerine yerleşen İngilizler de bu durumdan istifade etmişlerdir. Uluslararası rekabetin giderek artması sonucunda İngilizlerden başka zaman içinde Fransızların ve İtalyanların da bu bölgeyle ilgileneneğini kestiren Osmanlı Devleti bölgenin kesin bir şekilde sınırlara dâhil edilmesinden yana olmuştur.

Yemen'de devam eden isyanlar Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra, daha hassas bir noktaya gelmiştir. Kanalin avantajlarından da yararlanan Osmanlı Devleti ilk olarak Hudeyde Mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa, onun görevden alınmasıyla Redif Paşa ve Redif Paşa'nın da rahatsızlığını belirtmesinin ardından Ahmed Muhtar Paşa ile bölgedeki karışıklığı ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bir süre Hudeyde'de Redif Paşa'dan gelen talimatlar doğrultusunda birlikleriyle bekleyen Ahmed Muhtar Paşa, sorumluluğu üzerine aldıktan sonra Asir meselesi ile uğraşmaya koyulmuştur. Yemen'deki en büyük sıkıntı ise dağlık alanları da içine alan Asir bölgesinin bir türlü kontrol altına alınamayıydı. Buradaki kabileler bölgenin kendine verdiği imkânlardan da istifade ederek güçlü bir otorite olmadığında, Kızıldeniz sahillerine kadar uzanan bir asayişsizliğe neden olmaktadır. Muktedir bir paşanın idaresi başladığında ise kendilerine korunaklı bir alan sağlayan dağlık bölgelere çekilmektedirler. İşte bu hadiseleri Hudeyde'de bulunduğu sırada gözlemleyen ve hatta zaman zaman dikkatini çatışmaların çıktığı bu topluluklar üzerine yoğunlaştıran Ahmed Muhtar Paşa onları itaat altına almayı başarmıştır.

Ahmed Muhtar Paşa, Asir meselesinin halledilmesinden sonra San'a'ya yönelmiştir. San'a, hem bulunduğu konum hem de kabileler açısından taşıdığı avantajlarla muhakkak kontrol altına alınması gereken bir yer olarak değerlendirilmiştir. Paşa, elindeki bütün imkânları son derece yerinde ve zamanında kullanarak bunun yanında birtakım kabilelerden de destek alarak San'a'ya doğru birliklerini harekete geçirmiştir. Bu mücadele oldukça kapsamlı yürütülmüş birçok kale teker teker alınmıştır. Bunda eldeki silah ve teçhizatın da büyük rolü olmuştur. Neticede Nisan 1872 içerisinde çok uzun süredir kontrolden çıkmış olan San'a'nın alınmasıyla birlikte ana mücadele bitmiştir. Ancak bununla da yetinilmeyerek San'a çevresindeki kabileler ve yerleşimlerle birlikte Taiz ve Kevkeban'ın da kontrol altına alınmasıyla mücadele sonlandırılmıştır.

Ahmed Muhtar Paşa'yı önemli kılan sadece askeri başarı kazanması veya daha sonraki süreçte üst düzey görevlerde yer alması değil; mücadeleden sonra Yemen'i idari anlamda yeniden düzenlemesidir. Kendisi, dağınık bir vaziyette duran Yemen'i ve Osmanlı Devleti'nin 1849'daki girişimden itibaren Hudeyde'ye konuşturduğu askeri ve idari yapıyı daha geniş bir alana yaymıştır. Buna göre San'a merkez olmak üzere Yemen 4 livaya ayrılmıştır.

Bu livalarda görevlendirilecek personel ve maaşlarla ilgili İstanbul’la uzun süre görüşmeler yapmıştır. Bununla yetinmeyerek ileride benzer bir sıkıntının çıkmasına mahal vermemek için Rumeli’den takviye kuvvetlerin gelmesini talep etmiştir. Bu gelen birlikler yeni idari taksimatla birlikte düzeni sağlamak üzere Yemen’de bulunacaklardır. Paşa’nın bu gayretleri oldukça etkili olmuş ve uzun bir süre bu düzen devam etmiştir. Ancak 1911’de son bulan Yemen isyanları ve I. Dünya Savaşı, Yemen’deki Osmanlı varlığını tekrar sarsmış ve ardından ortadan kaldırmıştır. Tüm bunlara rağmen Ahmed Muhtar Paşa dönemi kısa sürmüş ama etkileri çok yönlü ve kalıcı olmuştur. Askeri mücadelenin bitmesi ve kontrolün sağlanmasının hemen ardından ise Ahmed Muhtar Paşa Yemen’de kalmayarak yerini başka birine bırakmıştır. Ancak Yemen’in bir dönemine damga vuran köklü adımların birçoğu paşanın valilik dönemine denk gelmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

- İ.DH. 606/42258 (01/11/1286); 621/43182 (18/07/1287); 625/43426 (15/09/1287); 629/43737 (26/12/1287); 638/44347 (23/06/1288); 643/44726 (12/10/1288); 644/44807 (05/11/1288); 644/44810 (05/11/1288); 646/44895 (30/11/1288); 650/45191 (02/03/1289); 651/45277 (23/03/1289); 652/45371 (27/04/1289); 652/45390 (25/04/1289); 654/45471 (06/05/1289); 656/45673 (07/07/1289); 658/45778 (18/08/1289); 660/45947 (23/10/1289); 666/46362 (17/03/1290); 667/46438 (24/03/1290); 667/46450 (27/03/1290).
- İ.MMS. 41/1683 (26/02/1288); 41/1695 (17/04/1288); 42/1702 (27/05/1288); 45/1934 (16/01/1290).
- MV. 249/210 (19/01/1337).
- Y. EE. 91/5 (02/09/1315).

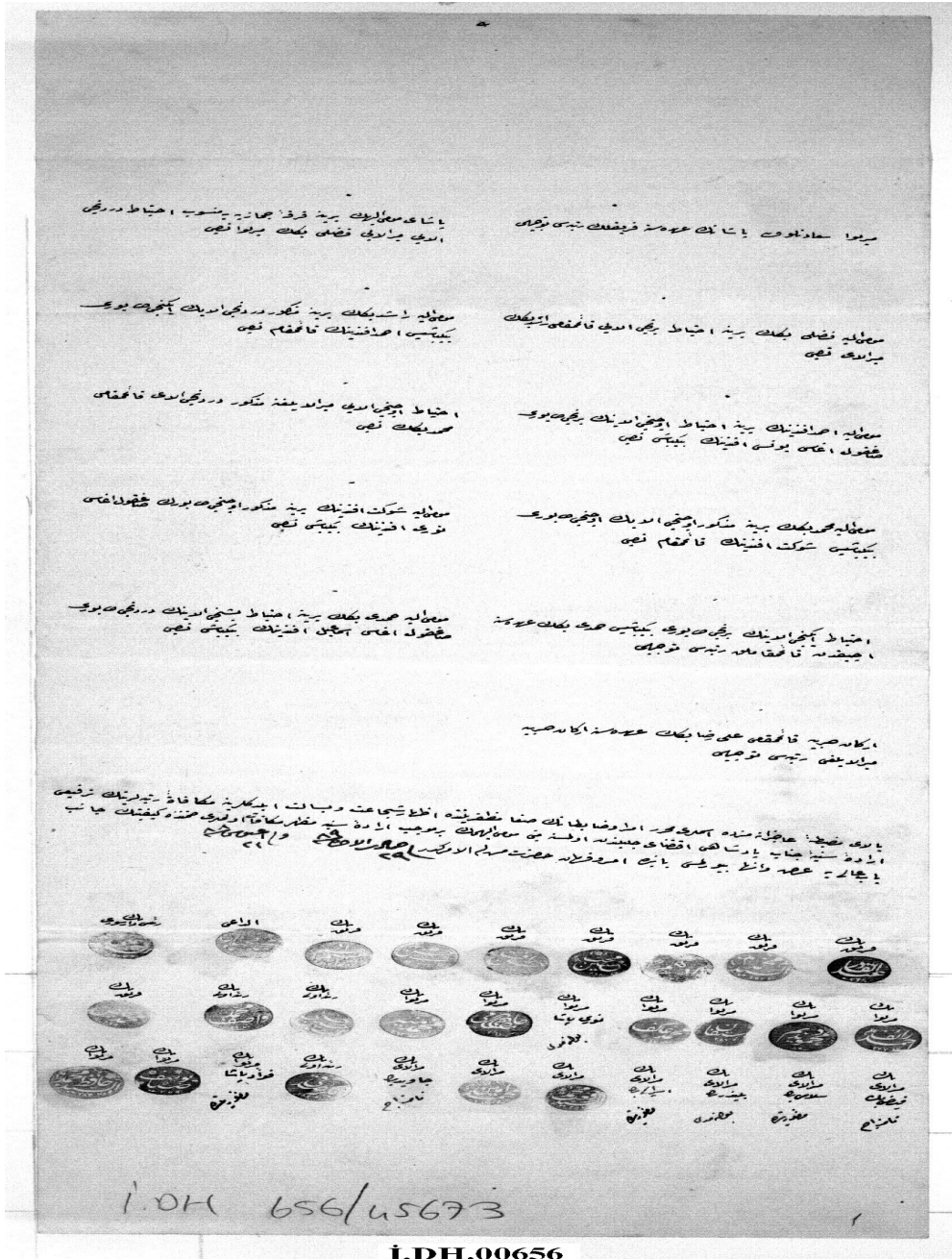
II. Kitaplar

- Ahmet Raşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, Cilt I-II, Yay. Haz. Sadettin Baştürk, Taşhan Kitap Yayınları, Ankara, 2013.
- AKALIN, Durmuş-Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.
- AKALIN, Durmuş, *Süveyş Kanalı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
- ESİN, Seyfullah, *İbrahim Edhem'in Plevne Hatıraları*, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1979.
- KIZILTOPRAK, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diploması Savaşı 1882-1887*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, TTK Basımevi, Ankara, 1996.
- ÖZBARAN, Salih, *Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.
- YAVUZ, Hulusi, *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi*, Cilt 1, TTK Basımevi, Ankara, 2003.

III. Makaleler

- AKALIN, Durmuş, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, ss. 357-404.
- AKALIN, Durmuş, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 56, 2014, ss. 233-263.
- AKALIN, Durmuş, "Kuzey Yemen'de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)", *Belgi*, Sayı 7/1, 2014, ss. 881-905.
- AKALIN, Durmuş, "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı Fransız Rekabeti (1868-1912)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 2015, ss. 1-44.
- AKALIN, Durmuş, "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa (1848-1851)", *Mediterranean Journal of Humanities*, V/1, 2015, ss. 17-42.
- AL ERYANI, Remzia Abbas, "Türkiye-Yemen İlişkileri: Kazanımlar ve İşbirliğiyle Dolu Bir Yürüyüş", *Birinci Türkiye-Yemen Forumu*, Editörler: Hasan Kanbolat, Veysel Ayhan, Oytun Orhan, İstanbul, 2010.
- AYHAN, Veysel, "Geçmişten Bugüne Türkiye-Yemen İlişkileri", *Birinci Türkiye-Yemen Forumu*, Editörler: Hasan Kanbolat, Veysel Ayhan, Oytun Orhan, İstanbul, 2010.
- ÇAKALOĞLU, Cengiz, "Yemen İsyanı ve Tokat Redif Taburu (1905-1906)", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, 2009, ss. 24-46.
- UÇAROL, Rifat, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, 1996, s. 445-448.
- UMAR, Ömer Osman, "Yemen Hakkında Ferid Paşa'nın Layihası", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2003.
- YAVUZ, Nuri, "Fırka-i İslahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 5, Sayı 10, Ankara, 2012, ss. 113-127.
- YÜRÜDÜR, Eren, "Yemen'de Bir Türk Köyü: Beyt-el Türki Köyünün Bazı Coğrafi, Tarihi ve Kültürel Özellikleri", *Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, ss. 44-58.

Ek 4 Yemen'de Başarı Gösteren İsimlerin Rütbelerinin Yükseltilmesi Hakkındadır (İ. DH. 656/45673(07/07/1289)).

Ek 5 Ahmed Muhtar Paşa'nın Gayretleriyle Hazırlanan Hicaz ve Yemen Hudutlarını Gösterir Haritadır (İ.DH. 644/44810(05/11/1288)).

